

Een Politiek-Economische Analyse van de Standpunten van de Nederlandse Politieke Partijen over de Eurocrisis tijdens de Verkiezingen van 2012*

Bas Jacobs**

Erasmus Universiteit Rotterdam

5 september 2012

“Het eurogebied staat voor een keuze: ofwel een verbetering van het institutionele raamwerk, ofwel desintegratie.” (CPB, 2012a, p.4)

1 Inleiding

De eurocrisis is het belangrijkste economische onderwerp gedurende de laatste twee jaar en van de aankomende verkiezingen. Aanhoudend politiek onvermogen om de crisis te bezweren heeft nu al grote gevolgen. In Nederland zullen tussen 2007 en 2013 naar schatting zo'n 270 duizend mensen extra werkloos zijn geworden (CPB, 2012a). De inkomensgroei zal tot aan 2015 cumulatief met zo'n 10 procent achterblijven bij de trendmatige groei die vóór de crisis was geraamd (CPB, 2012a).¹ Pas in 2014 zal het nationale inkomen weer op het peil van 2008 staan (CPB, 2012b). Tot aan 2015 zal er voor het zesde jaar op rij sprake zijn van koopkrachtdaling voor het mediane huishouden. De cumulatieve koopkracht zal naar schatting tussen 2010 en 2015 met circa 5 procent dalen (CPB, 2012a, b). Tussen 2009 en 2011 zijn bijna 30 duizend bedrijven failliet gegaan (CBS, 2012). De dekkingsgraden van pensioenfondsen zijn ingezakt van rond de 140 procent in 2007 tot 99 procent nu (DNB, 2012). Huizenprijzen zijn sinds de top van augustus 2008 cumulatief met meer dan 10 procent gedaald (CPB, 2012b). Het begrotingsoverschot van 2008 met een half procent bbp is omgeslagen naar een tekort van zo'n 3 procent bbp in 2012 (CPB, 2012a, b). Zonder de lastenverzwaringen (ca. 17 mld) en bezuinigingen

* Er is geprobeerd om alle partijstandpunten in dit artikel zo zuiver mogelijk weer te geven. Mocht dit onverhoopt niet het geval zijn dan wordt het gewaardeerd als eventuele onjuistheden worden gemeld aan de auteur (bjacobs@ese.eur.nl). Dit wordt dan direct gecorrigeerd. Dit artikel is opgedragen aan mevrouw G. Raemakers te Bussum als blijk van grote waardering voor een zeer maatschappelijk betrokken leven. Commentaar en suggesties van Amber Davis en Meindert Fennema zijn bijzonder op prijs gesteld.

** Hoogleraar economie en overheidsfinanciën aan de Erasmus School of Economics. Daarnaast verbonden aan het Tinbergen Instituut, Netspar en CESifo. Adres: Erasmus Universiteit Rotterdam, Postbus 1738, 3000 DR, Rotterdam. Telefoon: 010 – 408 1441. E-mail: bjacobs@ese.eur.nl. Homepage: <http://people.few.eur.nl/bjacobs>.

¹ Daar komt wel bij dat ook zonder de crisis de groei zou zijn afgenomen door een lagere verwachte structurele groei vanwege de vergrijzing.

(ca. 13 mld) van regering Rutte-Verhagen en het Kunduz-akkoord zouden de overheidstekorten met zo'n 30 miljard per jaar (ca. 6 procent bbp) nog veel meer zijn opgelopen.

De eurocrisis niet de enige oorzaak van de economische malaise, maar wel de belangrijkste. En natuurlijk had Nederland de Eurocrisis niet in zijn eentje kunnen voorkomen, gezien het veelomvattende internationale karakter ervan. De economische kosten van de eurocrisis zijn al fenomenaal, maar worden nog veel groter als Eurolanden blijven doormodderen. Bij een opbreken van de euro zijn de kosten waarschijnlijk niet te overzien (zie ook Eichengreen, 2007, 2011; Buiters, 2011; CPB, 2011a; UBS, 2011; ING, 2012, The Economist, 2012).

Deze verkiezingen zijn de tweede in twee jaar tijd waarin burgers een signaal aan politieke partijen geven over de koers die zij zouden willen voor Nederland. Alleen, de Nederlandse politieke partijen maken het de kiezers niet gemakkelijk en soms zelfs onmogelijk om een goed overzicht te krijgen van hun standpunten over de eurocrisis.

In het eerste deel probeert deze bijdrage probeert de kiezers inzicht te verschaffen in de standpunten van de politieke partijen omtrent de eurocrisis. De komende jaren zullen doorslaggevend zijn voor het voortbestaan van de euro. Of de euro het zal overleven of niet, in alle gevallen zal het om enorme bedragen gaan. Het is van democratisch belang dat de Nederlandse politieke partijen bij de verkiezingen van 2012 helderheid verschaffen over wat zij willen dat er met de euro gaat gebeuren.

Dit artikel analyseert daarom alle verkiezingsprogramma's van alle partijen die minimaal één zetel in de laatste opiniepeilingen halen. Sommige partijen hebben duidelijke standpunten (PVV, D66, GroenLinks, ChristenUnie). Bij andere partijen is het al moeilijker om te achterhalen wat die partijen precies willen (PvdA, SP). Veel partijen laten essentiële informatie weg in de verkiezingsprogramma's (CDA, VVD, SGP, PvdD, Partij 50+). Dat betekent niet altijd dat deze politieke partijen geen standpunten hebben die relevant zijn voor de eurocrisis. Maar politieke partijen hebben kennelijk een belang om veel van die standpunten uit de politieke arena te houden.

Deze bijdrage probeert helderheid te verschaffen door de verkiezingsprogramma's aan te vullen met aanvullende bronnen waarin partijstandpunten expliciet worden benoemd. Dit deel doet geen uitspraak over de wenselijkheid van bepaalde partijstandpunten, maar rapporteert die slechts. Ook standpunten over beleidskwesties die reeds zijn gepasseerd (bv. de aanscherping van het Stabiliteits- en Groeipact) zijn daarbij in ogenschouw genomen, aangezien dit helpt om de houding van een politieke partij ten aanzien van de eurocrisis te duiden. Gebruik is gemaakt van partijwebsites, partijnotities over relevante kwesties, standpunten die zijn ingenomen in de Tweede Kamer en interviews die relevante financieel woordvoerders hebben gegeven. Zodoende wordt een zo compleet mogelijk beeld geschetst van wat de Nederlandse politieke partijen aanwillen met de eurocrisis.

Tot slot zal dit artikel een *normatieve* analyse maken van de inhoud van de partijstandpunten. In hoeverre dragen de ingenomen partijstandpunten bij aan de instandhouding van de euro, of maakt het dit juist moeilijker of zelfs onmogelijk?² Daartoe wordt eerst geanalyseerd dat drie minimumvoorwaarden vereist zijn voor het voortbestaan van de euro: i) een bankenunie, ii) het herstructureren van schulden van insolvable overheden, iii) een lener-in-laatste-instantie voor solvabele, maar illiquide overheden (al dan

² Deze analyse was niet uitvoerbaar voor de Partij 50+ gezien het volledig ontbreken van de daarvoor relevante partijstandpunten, zie ook Tabel 1.

niet na hervormingen en budgettaire ingrepen). Over deze minimumvoorwaarden bestaat brede consensus onder toonaangevende economen met relevante expertise (zoals Buitier, Blanchard, Eichengreen, Wyplosz, Corsetti, en vele anderen), maar ook bij internationale instellingen als IMF (2012) en OESO (2012) en nationale instellingen als het CPB (2011a). Een onafhankelijke Europese Centrale Bank (ECB), een vierde voorwaarde, is van groot belang voor het voortbestaan van de euro, al was het maar omdat Duitsland anders zou kunnen besluiten uit te stappen.

De belangrijkste en mogelijk verstreckende conclusie van deze analyse is dat er maar drie partijen zijn (D66, GroenLinks en PvdA), die een programma hebben dat aan de drie minimeisen voldoet en dus verenigbaar is met het voortbestaan van de euro. Misschien zou het CDA zich ook in dit rijtje kunnen voegen, indien het CDA zich expliciet zou committeren aan een veel groter noodfonds. De standpunten van alle andere Nederlandse politieke partijen (VVD, SP, ChristenUnie, SGP, PvdD) zijn onverenigbaar met het voortbestaan van de Eurozone zoals we die nu kennen.

Het Centraal Planbureau (CPB, 2012c) verscheen vorige week met de *Keuzes in Kaart* waarin de verkiezingsprogramma's worden doorgerekend. Wat het CPB niet heeft gedaan is de politieke partijen scoren op de mate waarin de partijprogramma's de eurocrisis kunnen oplossen. Dit is in vele commentaren als een grote tekortkoming ervaren. Deze bijdrage is hopelijk nuttige aanvulling op de doorrekeningen van het CPB, die de kiezer kan helpen om zich een goed oordeel te vormen bij de verkiezingen.

2 Standpunten Nederlandse politieke partijen over de eurocrisis

Tabel 1 laat de partijstandpunten zien met betrekking tot zes categorieën variabelen die relevant worden geacht voor de Eurocrisis. Alleen politieke partijen zijn geselecteerd die in de opiniepeilingen minimaal één zetel zouden halen. Dat betekent dat vele nieuwe partijen niet zijn meegenomen. In Appendix A bij dit stuk zijn alle relevante teksten uit de partijprogramma's op een rij gezet, waaruit de tabel is gedestilleerd. De zes categorieën variabelen zijn samengesteld op basis van wat partijen schrijven in hun verkiezingsprogramma's, maar ook op basis van wat in de economische wetenschap als belangrijke ingrediënten worden gezien voor de oplossing van de Eurocrisis, zie ook de volgende sectie waarin verschillende elementen aan bod komen.

De eerste categorie issues betreft existentiële vragen rond de euro. Willen partijen de euro verlaten en gulden herinvoeren? Willen ze de euro splitsen in een neuro-zeuro of meerdere (parallele) munten? Willen ze landen uit euro kunnen zetten?

De tweede categorie gaat over de reparatie van systeemfouten in de euro. Beploegen partijen een lener-inlaatste-instantie voor illiquide overheden, via bijvoorbeeld een veel groter noodfonds, ingrijpen van de ECB via het openmarktprogramma, het verschaffen van een banklicentie aan het noodfonds, of de invoering van euro-obligaties? Willen partijen onhoudbare overheidsschulden herstructureren? En willen partijen dat er conditionaliteit verbonden is aan steunmaatregelen?

De derde categorie gaat over de rol van banken in de eurocrisis. Willen partijen Europees banktoezicht? Willen partijen een Europees depositogarantiestelsel? Willen partijen een Europees crisisresolutieregime voor failliete banken? Willen partijen via Europa de kosten delen van bankreddingen en herkapitalisaties van banken? Willen partijen hogere kapitaaleisen voor banken? Willen partijen handel voor eigen

rekening bij banken niet meer toestaan ('Volcker rule')? Willen partijen een scheiding aanbrengen in nuts- en zakenbanken of nuts- en zakenbankactiviteiten scheidbaar maken bij grote problemen ('living will'). Willen partijen bovendien de bonussen in de financiële sector begrenzen als dat tot risicovoller bankgedrag leidt?

De vierde categorie vragen gaat over de macro-economische onevenwichtigheden. Willen partijen het begrotingsbeleid via Europa meer coördineren zodanig dat landen met grote overschotten op de lopende rekening minder bezuinigen dan landen met grote tekorten? Willen landen dat Europa verregaand kan ingrijpen in de economie bij grote macro-economische onevenwichtigheden? Willen partijen dat de ECB naar meer inflatie streeft om zo starre loonkosten in de perifere landen sneller te laten dalen in reële termen of schulden weg te infleren?

De vijfde categorie variabelen gaat over begrotingscontrole. Willen partijen Europees ingrijpen in begroting toestaan? Bepaleiten ze een verscherpt of juist versoepeld Stabiliteits- en Groeipact? En willen ze het Europees Parlement ook bevoegdheden geven om begrotingscontrole uit te oefenen?

De zesde categorie variabelen gaat over het streven naar een politieke unie. Streven politieke partijen een federaal Europa na? Staan ze toe dat op Europees niveau belastingen worden geheven in de lidstaten? En bepleiten ze een referendum als soevereiniteit aan Europa wordt overgedragen?

Het is vrij schokkend dat veel politieke partijen nauwelijks informatie verschaffen aan de kiezers in hun verkiezingsprogramma's, zie ook Appendix A. Daarbij springen de verkiezingsprogramma's van VVD en CDA het meest in het oog, waarin enkele alinea's met tamelijk weinigzeggende teksten staan. Maar ook veel andere partijen willen van de Eurocrisis geen groot verkiezingsthema maken. Opvallend is toch ook de betrekkelijk summere aandacht voor de Eurocrisis van de meest pro-Europese partijen als D66 en GroenLinks, maar die verkiezingsprogramma's zijn ontegenzeggelijk veel explicieter. De Partij 50+ heeft geen relevante standpunten omtrent de oplossing van de Eurocrisis. Ze zal daarom in het vervolg niet meer aan bod komen.

De meeste politieke partijen doen weinig expliciete uitspraken over wat ze met de euro op lange termijn aanwillen. Of ze bijvoorbeeld met de euro doorgaan of de euro willen splitsen of landen uit de euro willen zetten. De PVV is hier het meest expliciet. Ook is onduidelijk wat sommige partijen aanwillen met stappen die het opgeven van nationale soevereiniteit behelzen, met name bij VVD, CDA en PvdA. Het is saillant te noemen dat de VVD geen enkel relevant standpunt inneemt over de financiële sector. Ook CDA, PVV en SGP ventileren geen duidelijke opvattingen over de banken. Verder lijken de Nederlandse politieke partijen zich weinig te bekommeren om de macro-economische onevenwichtigheden die in de Eurozone zijn gegroeid en tot betalingsbalansproblemen hebben geleid in de perifere landen. D66, PvdA en GroenLinks staan het meest uitvoerig stil bij de reparatie van defecten in de Eurozone met pleidooien voor eurobonds, een groter noodfonds of het inzetten van de ECB via het openmarktprogramma. CDA en SGP nemen hierover geen standpunten in. Bij VVD, SGP, ChristenUnie, SP en PvdD worden in het algemeen afwijzende standpunten ingenomen voor verdere inzet van Nederlandse budgettaire middelen om de eurocrisis te bestrijden (bv. een groter noodfonds).

Tabel 1 - Politieke partijen en de eurocrisis: overzicht standpunten in verkiezingsprogramma's

	VVD	SP	PvdA	PVV	CDA	D66	GL	CU	SGP	PvdD	50+
Zetels Tweede Kamerverkiezing 2010	31	15	30	24	21	10	10	5	2	2	0
De Hond (3 september)	35	29	25	18	12	13	5	6	2	3	2
Ipsos-Synovate (31 augustus)	34	27	26	20	13	14	4	5	2	4	1
TNS-Nipo (28 augustus)	36	30	24	15	13	12	4	7	3	3	3
Existentie Euro											
Stoppen euro				ja				missch			
Splitsen euro (neuro-zeuro, diverse munten)								ja/missch	ja/missch		
Uitzetting landen uit euro	ja			ja				nee	ja	ja	
Reparatie euro											
Groter noodfonds	missch	nee	ja	nee		ja	ja				nee
ECB via openmarktprogramma		ja	ja	nee		ja	ja	nee			
Eurobonds	nee		ja	nee		ja	ja	nee			
Bankvergunning noodfonds											
Conditionaliteit bij steunmaatregelen	ja	inconst	ja			ja	ja				
Herstructurering onhoudbare staatsschuld		ja				ja	ja	ja		ja	
Banken											
Europees depositogarantiestelsel			ja			ja	ja				
Europees toezicht/regulering		ja	ja		ja	ja	ja	nee	ja		
Europees bankresolutieregime / herstructurering banken			ja				ja				
Europees delen van kosten bankreddingen / herkapitalisaties			ja			ja					
Hogere kapitaaleisen		ja	ja			ja	ja	ja			
Scheiding spaar/zakenbanken ('Vickers')		ja						ja		ja	
Mogelijke scheiding spaar/zakenactiviteiten ('Living will')		ja					ja				
Geen handel voor eigen rekening ('Volcker rule')			ja							ja	
Hogere bankenbelasting		ja		ja			ja				
Financiële transactiebelasting		ja	ja				ja				
Begrenzen bonussen financiële sector		ja	ja					ja			
Begrotingscontrole											
Europees ingrijpen in begroting	inconst	nee		nee		ja					
Versoepeld Groei- en StabiliteitsPact		ja	ja								
Begrotingscontrole overheden door Europese Parlement		ja				ja	ja				
Onevenwichtigheden Eurozone											
Ingrijpen bij macro-economische onevenwichtigheden				nee		misschien					
Begrotingsbeleid coördineren		inconst									
Hogere inflatie via ECB		ja									
Politieke unie											
Nederlands veto noodfondsoperaties				ja				ja			
Politieke Unie / Federaal Europa				nee		ja		nee			
Europese belastingen								nee	nee		
Referendum uitbreiding Europese bevoegdheden		ja		ja						ja	

De meeste Nederlandse politieke partijen bewijzen hun kiezers met onvolledige standpunten geen goede dienst. De komende jaren zullen doorslaggevend zijn voor het voortbestaan van de euro. Of de euro het zal overleven of niet, in alle gevallen zal het om gigantische bedragen gaan. Er zal onvermijdelijk een nog veel grotere geldstroom van de kernlanden naar de perifere landen optreden als de euro blijft bestaan (via directe overdrachten, garanties, bankreddingen, enzovoorts) of als de euro ophoudt te bestaan (via grote afboekingen op oninbare schulden van perifere landen en banken en een ineenzakken van de internationale handel). Het is van groot democratisch belang dat de Nederlandse politieke partijen bij de verkiezingen van 2012 helderheid verschaffen over hun standpunten: over wat zij willen wat er met de euro gaat gebeuren, ook als Nederland en Europa in veel zwaarder weer terecht zouden komen.

Dat politieke partijen geen standpunten innemen in de verkiezingsprogramma's betekent niet dat politieke partijen geen standpunten op bovengenoemde thema's hebben. Die hebben ze wel. Daarom zijn de verkiezingsprogramma's aangevuld met aanvullende bronnen, waar partijstandpunten wel expliciet worden benoemd. In Appendix B wordt per partij, per standpunt verantwoord hoe tot de nadere invulling van de partijstandpunten is gekomen.

Allereerst zijn de websites geraadpleegd van de politieke partijen. Daar is vaak een officieel partijstandpunt te vinden over een bepaald onderwerp. Vaak hebben politieke partijen achtergrondnotities geschreven die van belang zijn voor de eurocrisis. Bijvoorbeeld, de Kamerfractie van het CDA heeft in samenwerking met het wetenschappelijk instituut van het CDA een rapport geschreven over de toekomst van de financiële sector met belangrijke standpunten die niet in het verkiezingsprogramma zijn opgenomen. Als de partijwebsites niets opleverden, is in digitale krantenarchieven gezocht naar berichtgeving en opiniestukken van partijleiders of financieel woordvoerders die informatie kunnen bevatten omtrent de standpunten van politieke partijen met betrekking tot bepaalde kwesties. Zelfs Twitterberichten zijn bruikbaar gebleken om sommige partijstandpunten te duiden. En zelfs dan is het nog steeds buitengewoon lastig om te achterhalen wat partijen precies willen. Geen enkele Nederlandse politieke partij verantwoordt op haar website op duidelijke wijze welke standpunten zij inneemt met betrekking tot de Eurocrisis en hoe zij heeft gestemd bij belangrijke politieke besluitvorming rond de Eurocrisis. Het internetarchief van de Tweede Kamer, waar deze informatie ook te vinden moet zijn, is een doolhof waarin de buitenstaander verdwaalt.

Politieke partijen hebben in het recente verleden vaak standpunten ingenomen op een bepaald onderwerp, ook al staat dat niet in het verkiezingsprogramma. Aangenomen is dat dit nog steeds hun standpunt is. Aangezien politieke partijen van standpunt kunnen veranderen (dat hoeft niet altijd draaien, maar kan ook voortschrijdend inzicht zijn) is 2009 als uiterste houdbaarheidsdatum voor een politiek standpunt genomen. Zeker met betrekking tot de turbulentie rond de Eurocrisis lijkt dat een zeer ruime marge.

Bovendien is bezien of bepaalde standpunten logischerwijze moeten volgen uit andere standpunten van politieke partijen. Bijvoorbeeld, de SP is tegen een groter noodfonds. Invoering van eurobonds is dan niet logisch aangezien het noodfonds de facto wordt gevuld met een vorm van eurobonds, onder veel striktere condities.

Belangrijk om op te merken is dat de interpretatie van de partijprogramma's en partijstandpunten in dit artikel niet dezelfde hoeft te zijn als de standpunten de politieke partijen zelfzeggen in te nemen in het verkiezingsprogramma. Bijvoorbeeld, de financieel woordvoerders van ChristenUnie en SGP nemen expliciete standpunten in dat de euro moet worden gesplitst in een neuro-zeuro, hetgeen niet volledig

strookt met het verkiezingsprogramma, waarin alleen wordt opgeroepen tot een onderzoek naar een splitsing. Ander voorbeeld: politieke partijen kunnen beweren dat ze tegen het herstructureren en herkapitaliseren van banken zijn met publiek geld, zoals de VVD dat doet, maar vervolgens toch instemmen met het Europese akkoord om de Spaanse banken te herkapitaliseren. In zo'n geval is het standpunt van de partij inconsistent.

Tabel 2 geeft het gecompleteerde beeld van de partijstandpunten op de verschillende eurothema's. In het is weergegeven welke standpunten zijn achterhaald via andere bronnen dan het verkiezingsprogramma. Het blijkt dat voor vrijwel alle partijen het standpunt is te achterhalen, na aanzienlijk zoekwerk, ook voor bijvoorbeeld de VVD en het CDA. Zie Appendix B.

Existentie euro

Allereerst valt op dat vrijwel alle partijen impliciet de euro steunen ondanks het feit dat ze dat niet altijd expliciet doen. Mede op basis van de afwijzende reacties van vele partijen op het Lombard Street rapport dat de PVV presenteerde, kan worden geconcludeerd dat de volgende partijen de euro willen behouden: VVD, CDA, PvdA, D66 en GroenLinks. De PVV wil de euro verlaten en de gulden weer invoeren. De PvdD wil de euro splitsen en meerdere of parallelle munten invoeren. Het meest opvallend in deze categorie is dat SGP en ChristenUnie in hun partijprogramma opschrijven dat er een onderzoek naar splitsing van de euro in een neuro-zeuro moet komen, maar dat de financieel woordvoerders op recente verkiezingsbijeenkomsten expliciet zeggen dat de euro moet worden gesplitst in een neuro-zeuro. Gezien deze expliciete stellingnamen is het laatste standpunt als partijstandpunt van ChristenUnie en SGP genomen, ondanks de versluisende woorden daarover in het verkiezingsprogramma. Er zijn daarom vier partijen die van de euro, zoals we die nu kennen, afwillen: PVV, PvdD, ChristenUnie en SGP.

Daarnaast is het niet duidelijk wat de opvatting is van de SP met betrekking tot het voortbestaan van de euro. Alleen een opmerking van financieel woordvoerder Irrgang is teruggevonden waaruit blijkt dat de SP niet voor opsplitsing van de euro in neuro-zeuro is, maar in dat geval zou willen terugkeren naar de gulden. Maar wat de SP werkelijk vindt van de euro is niet duidelijk: moet deze intact blijven of niet?

PVV, VVD, CDA, SGP en PvdD willen landen uit de euro kunnen zetten. De PVV wil helemaal van de euro af. ChristenUnie, SGP en PvdD willen de Eurozone opbreken in twee of meerdere munten. Al deze partijen zwijgen over de enorme financiële consequenties die dat kan hebben (Eichengreen, 2007, 2011; Buiters, 2011; CPB, 2011; UBS, 2011; The Economist, 2012; ING, 2012; Der Spiegel, 2012). Nederlandse burgers en financiële instellingen (banken, pensioenfondsen en verzekeraars) zullen bij een gedeeltelijke of gehele breuk in de Eurozone te maken krijgen met enorme verliezen als landen de euro verlaten en naar alle waarschijnlijkheid zullen wanbetalen op zowel private als publieke schulden. Ook zwijgen deze partijen over het financiële besmettingsgevaar dat hierdoor kan optreden met een mogelijke financiële meltdown in het gehele eurogebied tot gevolg. Het spreekt voor zich dat Nederland daar als internationaal handelsland zeer veel last van zou krijgen: lagere groei, minder banen, dalende koopkracht, lagere pensioenen, dalende huizenprijzen, enzovoorts.

Tabel 2 - Politieke partijen en de eurocrisis: overzicht standpunten verkiezingsprogramma's aangevuld met andere informatie

	VVD	SP	PvdA	PVV	CDA	D66	GL	CU	SGP	PvdD
Zetels Tweede Kamerverkiezing 2010	31	15	30	24	21	10	10	5	2	2
De Hond (3 september)	35	29	25	18	12	13	5	6	2	3
Ipsos-Synovate (31 augustus)	34	27	26	20	13	14	4	5	2	4
TNS-Nipo (28 augustus)	36	30	24	15	13	12	4	7	3	3
Existentie Euro										
Stoppen euro	nee	?	nee	ja	nee	nee	nee	ja	ja	ja
Splitsen euro (neuro-zeuro, diverse munten)	?	nee	nee	nvt	?	nee	nee	ja	ja	ja
Uitzetting landen uit euro	ja	?	nee	ja	ja	nee	nee	nee	ja	ja
Reparatie euro										
Groter noodfonds	missch	nee	ja	nee	ja	ja	ja	onwsch	onwsch	nee
ECB via openmarktprogramma	nee	ja	ja	nee	nee	ja	ja	nee	nee	nee
Eurobonds	nee	nee	ja	nee	nee	ja	ja	nee	nee	nee
Bankvergunning noodfonds	nee	nee	wrsch	nee	nee	wrsch	wrsch	nee	nee	nee
Conditionaliteit bij steunmaatregelen	ja	inconst	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Herstructurering onhoudbare staatsschuld	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Banken										
Europees depositogarantiestelsel	nee	nee	ja	nee	ja	ja	ja	nee	nee	nee
Europees toezicht/regulering	ja	ja	ja	nee	ja	ja	ja	nee	ja	ja
Europees bankresolutieregime/herstructurering banken	inconst	inconst	ja	nee	ja	ja	ja	nee	nee	nee
Europees delen van kosten bankreddingen / herkapitalisaties	inconst	nee	ja	nee	ja	ja	ja	nee	nee	nee
Hogere kapitaaleisen	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Scheiding spaar/zakenbanken ('Vickers')	nee	ja	nee	ja	nee	nee	ja	ja	nee	ja
Mogelijke scheiding spaar/zakenactiviteiten ('Living will')	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Geen handel voor eigen rekening ('Volcker rule')	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Hogere bankenbelasting	nee	ja	nee	ja	ja	nee	ja	nee	nee	ja
Financiële transactiebelasting	nee	ja	ja	nee	nee	nee	ja	nee	nee	ja
Begrenzen bonussen financiële sector	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Begrotingscontrole										
Europees ingrijpen in begroting	inconst	nee	ja	nee	ja	ja	ja	ja	ja	nee
Versoepeld Groei- en StabiliteitsPact	nee	ja	ja	ja	nee	nee	nee	nee	nee	nee
Begrotingscontrole overheden door Europese Parlement	nee	ja	?	nee	nee	ja	ja	nee	nee	nee
Onevenwichtigheden Eurozone										
Europees ingrijpen bij macro-economische onevenwichtigheden	inconst	nee	ja	nee	ja	ja	ja	ja	ja	nee
Begrotingsbeleid coördineren	nee	inconst	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee
Hogere inflatie via ECB	nee	ja	?	nee	nee	?	?	nee	nee	nee
Politieke unie										
Nederlands veto noodfondsoperaties	nee	ja	nee	ja	nee	nee	nee	ja	ja	ja
Politieke Unie / Federaal Europa	nee	nee	nee	nee	nee	ja	ja	nee	nee	nee
Europese belastingen	nee	nee	?	nee	nee	ja	ja	nee	nee	nee
Referendum uitbreiding Europese bevoegdheden	nee	ja	onwsch	ja	nee	onwsch	onwsch	nee	nee	ja

Banken

In tegenstelling tot de verkiezingen van 2010 is het grote winst dat veel Nederlandse politieke partijen inmiddels een visie, of althans een begin daarvan, hebben ontwikkeld voor de financiële sector. Alle partijen bepleiten hogere kapitaaleisen. Vrijwel alle partijen willen bovendien dat banken stoppen met speculeren of handel voor eigen rekening ('Volcker rule'). Vrijwel alle partijen willen de bonussen in de financiële sector begrenzen als die tot meer risicozoekend gedrag leiden. De meeste partijen willen het scheidbaar maken van nuts- en zakenbankactiviteiten (VVD, CDA, PvdA, D66) of het splitsen van zaken- en nutsbanken (PVV, ChristenUnie, PvdA, GroenLinks, SP, PvdD). Aangenomen is dat partijen die banken willen splitsen, deze zeker ook minimaal scheidbaar zouden willen maken. Sommige partijen willen een hogere bankbelasting, al dan niet in Europees verband (SP, CDA, GroenLinks, PvdD). Vier partijen bepleiten een financiële transactiebelasting (SP, PvdA, GroenLinks, PvdD).

Bij de banken is er een duidelijk blok (CDA, PvdA, GroenLinks en D66) dat streeft naar een Europese bankenunie met Europees toezicht, een Europees depositogarantiestelsel, een Europees bankresolutieregime en het Europees delen van kosten van bankreddiegingen en herkapitalisaties ('burdensharing'). Alle andere politieke partijen wijzen een bankenunie (bestaande uit al bovenstaande elementen) af. Vier partijen (SP, SGP, VVD, PvdD) hebben zich wel uitgesproken voor meer bankregulering op Europees niveau.

Het meest opvallend bij de banken zijn de inconsistente standpunten die VVD en SP innemen. De VVD zegt het delen van kosten van bankreddiegingen en herkapitalisaties te zijn. Maar op de Eurotop van 27 juni 2012 is besloten tot 100 miljard aan Europese steun voor herkapitalisatie van de Spaanse banken. De VVD ging hiermee na afloop van de Eurotop toch akkoord. Daarnaast wijst de VVD een bankenunie af zolang de problemen in het Europese bankwezen niet worden opgelost, maar een bankenunie is juist de oplossing voor de problemen in het Europese bankwezen. De destructieve spiraal tussen banken en overheden wordt alleen doorbroken als spaardeposito's worden gegarandeerd en banken worden gesaneerd en geherkapitaliseerd. Maar perifere overheden, die zelf in grote problemen zitten, kunnen dat niet meer doen. De SP wijst iedere vorm van noodsteun aan de financiële sector af. Toch wil ze tegelijkertijd dat banken wel geherstructureerd worden, maar hoe dat kan zonder financiële noodsteun is niet duidelijk.

Macro-economische onevenwichtigheden

Bij de meeste Nederlandse politieke partijen ontbreekt een perspectief op de macro-economische onevenwichtigheden in de Eurozone. Vrijwel alle partijen (behalve PVV, SP en PvdD) steunden het aangescherpte Stabiliteits- en Groeipact ('sixpack') waar niet alleen striktere begrotingsregels zijn afgesproken, maar ook sancties op het overtreden daarvan, en het streven naar begrotingsevenwicht voor alle Eurolanden. Die nieuwe begrotingsregels maken het moeilijk, zo niet onmogelijk, om de tekorten in de kernlanden wat op te laten lopen om zo de bestedingsuitval door bezuinigingen in de perifere landen te beperken, vandaar dat bij alle partijen behalve SP en PVV hier 'nee' is ingevuld. De PvdD heeft wel aangegeven voor meer begrotingsdiscipline te zijn, maar is tegen Europese inmenging in nationale begrotingszaken. De meeste partijen willen ook, gezien hun eurosceptische opvattingen, geen Brusselse bemoeienis met het begrotingsbeleid (PVV, SP, SGP, ChristenUnie, VVD, CDA, PvdD), hetgeen eveneens Europese coördinatie van het begrotingsbeleid uitsluit. De SP is tegenstrijdig op dit punt. Ze bepleit wel de tekorten in Nederland te laten oplopen om zo de Europese bestedingen niet te schaden,

maar wijst Brussels ingrijpen af indien Europese macro-economische onevenwichtigheden tot bezuinigingen in Nederland zouden dwingen.

De SP is de enige partij die de facto hogere inflatie bepleit via inzet van de Europese Centrale Bank. Dat kan helpen om de Europese onevenwichtigheden te verkleinen als de reële lonen in de periferie daardoor sneller kunnen dalen en als de reële schuldenlast in de perifere landen sneller afneemt. Het is onduidelijk of D66, PvdA en GroenLinks willen dat de ECB tot een hogere inflatiedoelstelling overgaat. Bij de reparatie van systeemfouten in de euro staan deze partijen niet per se afwijzend tegenover ingrijpen van de ECB. Andere partijen wijzen het inzetten van de ECB buiten haar mandaat van financiële- en prijsstabiliteit ten principale af (VVD, CDA, PVV, ChristenUnie, SGP, PvdD), dus kan de ECB ook niet via hogere inflatie onevenwichtigheden in de Eurozone verkleinen.

Reparatie systeemfouten euro

Een lener-in-laatste-instantie (*lender of last resort*) voor illiquide maar solvabele overheden kan worden vormgegeven via een groter noodfonds, het openmarktprogramma van de ECB, een banklicentie voor het noodfonds of via euro-obligaties. Alleen GroenLinks, PvdA en D66 bepleiten expliciet een lener-in-laatste-instantie voor overheden in nood. Al deze partijen staan open voor euro-obligaties, een groter noodfonds of sterker ingrijpen door de ECB mocht dat nodig zijn. Logischerwijze zouden deze partijen dan ook niet afwijzend moeten staan tegenover een banklicentie voor het noodfonds, want dat is feitelijk het openmarktprogramma van de ECB voortzetten via het noodfonds. De posities van het CDA en VVD voor vergroting van het noodfonds zijn onduidelijk. Bij monde van Minister De Jager is een groter noodfonds nooit afgewezen, maar evenzeer is nooit door het CDA officieel ingezet op een zeer groot noodfonds (ca. 3000 miljard euro is nodig om deze rol geloofwaardig te vervullen, zie Buiters en Rahbari, 2012). In het verkiezingsprogramma houdt de VVD de deur open naar een groter noodfonds. Zowel CDA als VVD wijzen de rol van de ECB als lener-in-laatste-instantie af, net als eurobonds of een banklicentie voor het noodfonds.

Alle andere partijen (PVV, ChristenUnie, SGP, PvdD) wijzen in meer of minder grote bewoordingen verdere budgettaire overdrachten of garanties (via een groter noodfonds, een banklicentie voor het noodfonds, euro-obligaties, sterker ingrijpen van de ECB) aan Europa in het algemeen af.

De SP wil geen budgettaire overdrachten in de vorm van geld of garanties aan Europa afgeven door de noodfondsen af te schaffen. De SP wil alle noodoperaties monetair financieren via de ECB. De SP zet de Europese Centrale Bank (ECB) dus in als een quasi-budgettaire actor. De SP vermeldt in haar programma niet dat dit ook kosten heeft; met een hogere inflatie betalen bezitters van vermogen en landen met netto vermogen voor bezitters van schulden en landen met schulden. Door niet langer (quasi-)budgettaire politiek te scheiden van monetaire politiek, is de ECB bovendien niet langer meer onafhankelijk en kan niet meer het monetaire instrument uitsluitend gebruiken om de inflatie onder controle te houden.

Ook zijn alle partijen, behalve de SP, voor het handhaven van strikte conditionaliteit bij de inzet van de noodfondsen of andere reddingsprogramma's. De SP is wederom inconsistent. Ze wil niet dat programmalanden gedwongen worden om hard te bezuinigen, tegelijkertijd bepleit ze wel het strikt handhaven van begrotingsdiscipline middels steun aan een motie van Slob (ChristenUnie) waarin strikte handhaving van de begrotingsdiscipline wordt bepleit.

Begrotingscontrole

Alle politieke partijen behalve PVV, SP en PvdD hebben het aangescherpte Stabiliteits- en Groeipact gesteund waarin afspraken over begrotingsdiscipline in de landen van de Eurozone worden vastgelegd. Overigens is de VVD hier inconsistent want ze interpreteert deze afspraken niet als een overdracht van soevereiniteit aan Europa. PVV en SP wijzen de verscherpte begrotingsregels af. PvdD wil wel begrotingsdiscipline, maar niet als die door Europa wordt opgelegd. SP en PvdA bepleiten wel een versoepeling van de begrotingsregels voor landen in economisch zwaar weer. De PVV is de facto voor een niet-bindend Stabiliteits- en Groeipact aangezien zij er helemaal van af willen, hetgeen is geïnterpreteerd als de meest verregaande versoepeling.

Alleen GroenLinks en D66 zijn voor het overdragen van verdere bevoegdheden om (nog) sterker te kunnen ingrijpen bij nationale overheden door Europese instanties. GroenLinks wil dat het aangescherpte Stabiliteitspact wordt vervangen door democratisch gelegitimeerde controlemechanismen via het Europese Parlement. D66 bepleit ook een grotere rol van het Europese Parlement om de begrotingscommissaris in Europese Commissie (Rehn) te controleren. Ook de SP bepleit meer invloed van het Europese Parlement. De precieze invulling hiervan in het SP verkiezingsprogramma is niet duidelijk (zie Appendix A). De positie van de PvdA is hier niet helder. Alle andere partijen wijzen verdere overdracht van bevoegdheden aan Europa in beginsel af (VVD, CDA, PVV, ChristenUnie, SGP, PvdD).

Politieke unie

Alle Nederlandse politieke partijen behalve GroenLinks en D66 wijzen stappen in de richting van een federaal Europa met Europese belastingen af. De PvdA wil geen politieke unie of verdere stappen richting federalisering, net als het CDA.

Daarnaast willen PVV, ChristenUnie, SGP, SP en PvdD alle noodfondsmaatregelen kunnen blijven vetoën. Hieruit wordt geconcludeerd dat deze partijen willen dat Europa geen maatregelen kan treffen zonder expliciete toestemming van de nationale parlementen. Dit compliceert in hoge mate het voeren van crisisbeleid.

PVV, SP en PvdD willen een referendum organiseren als belangrijke overdrachten van soevereiniteit van Nederland naar Europa plaatsvinden. D66, PvdA en GroenLinks lijken daarvan geen voorstander. GroenLinks wil een Europese Conventie organiseren en D66 zoekt de oplossing in democratisch gelegitimeerde instituties in Europa. VVD, CDA, ChristenUnie en SGP wijzen het referendum ten principale af, dus ook over Europa.

3 Normatieve analyse partijprogramma's

In het voorgaande is besproken wat de partijstandpunten waren met betrekking tot de Eurocrisis. Dit was positieve analyse in de zin dat geen uitspraken werden gedaan over de wenselijkheid van bepaalde standpunten. Het doel was de standpunten van de politieke partijen helder te krijgen, wat men verder ook denkt over de wenselijkheid daarvan. In dit laatste deel zal een expliciet normatieve analyse worden gemaakt van de partijprogramma's. Dat wil zeggen dat we een economische beoordeling maken van de partijprogramma's. Deze analyse hoeft niet noodzakelijkerwijze door de politieke partijen of collega-economen gedeeld te worden. Wel zijn de partijprogramma's op een zo systematisch mogelijk wijze

beoordeeld. Dat wil zeggen dat alle partijen op dezelfde manier de maat zijn genomen. Voor de normatieve analyse is allereerst een analytisch kader nodig om de verschillende standpunten te plaatsen. Vervolgens kan een oordeel worden geveld over de partijprogramma's.

Oorzaken eurocrisis

Om een beoordeling te maken van de standpunten van de politieke partijen is het eerst vereist een korte economische analyse te maken van de oorzaken van de eurocrisis. Anders kan niet worden beoordeeld of partijen daadwerkelijk iets doen aan het oplossen ervan.³ Hoewel een grote mate van compleetheid is betracht om alle relevante argumenten de revue te laten passeren, kan er altijd verschil van inzicht blijven bestaan over welke zaken meer of minder relevant worden geacht. De inzichten van deze analyse zijn gebaseerd op die van toonaangevende macro-economen met relevante expertise (denk aan Blanchard, Buiters, Burda, Corsetti, Eichengreen, de Grauwe, Gross, Krugman, Lane, Rogoff, Wyplosz, et cetera)⁴, maar ook internationale instanties als de OESO (2012) en IMF (2012) en het CPB (2011a).⁵

Schuld en boete

In het Nederlandse parlement hebben staatsschulden en begrotingsregels een dominante rol gespeeld in de politieke beeldvorming. Veel politieke partijen hebben het 'schuld-en-boeteverhaal' als basis voor hun standpunten genomen; de perifere landen hebben een potje gemaakt van hun economie en de overheidsfinanciën.⁶ De politieke conclusie was vervolgens dat de perifere landen vooral moeten bezuinigen, maar ook hervormen. De Europese begrotingsregels moesten eveneens sterk worden aangescherpt om ontsporingen in de toekomst te voorkomen.

Dit schuld-en-boeteverhaal is op zijn gunstigst een teken van onvolledig begrip van de economische werkelijkheid en op zijn ergst een strategie van doelbewuste misleiding van kiezers. De moraalfilosofie van schuld en boete is politiek onweerstaanbaar gebleken aangezien kiezers sterk hierop reageren. Maar het kan alleen op Griekenland (en heel misschien Portugal) van toepassing worden verklaard (zie ook Mansori, 2011). De huidige begrotingsproblemen in alle andere perifere landen zijn vooral het gevolg van de eurocrisis en niet de oorzaak. De gekozen aanpak van zeer strenge begrotingsregels en Europawijde bezuinigingen is daarom eerder symptoombestrijding geweest en heeft de fundamentele oorzaken van de eurocrisis niet weggenomen. De aanpak maakt de crisis in de perifere landen mogelijk zelfs erger als harde bezuinigingen leiden tot permanente economische schade en de mogelijkheid dat bezuinigingen of lastenverzwaringen *self-defeating* worden (DeLong en Summers, 2012).

³ Dit stuk is ongeschikt om een zeer uitputtende analyse te maken van alle aspecten van de eurocrisis. Bovendien is het momenteel onderwerp van veel economisch onderzoek en zal dat voorlopig wel blijven. Het laatste woord over de fundamentele oorzaken van de eurocrisis is daarom nog niet gezegd.

⁴ Zie ook Baldwin en Gros (2010), Rogoff (2010), De Grauwe (2011, 2012), Eichengreen (2010a, b), Buiters en Rahbari (2011, 2012), Wyplosz (2011a, b, 2012), Artus et al. (2012), Burda et al. (2012).

⁵ Een omvangrijke groep voornamelijk Duitse economen, houdt er wezenlijk andere opvattingen op na (zie Sinn et al. 2012). Maar ook in Duitsland bestaat er grote groep economen die zich aansluit bij de consensus in de literatuur, zie ook Burda et al. (2012).

⁶ Voor de volledigheid wordt opgemerkt dat, wanneer hieronder wordt gesproken van perifere landen, we hiermee Griekenland, Italië, Spanje, Portugal en Ierland bedoelen. De kernlanden zijn de overige landen van de Eurozone.

Excessieve kredietverlening van kernlanden aan private sectoren in periferie

Wat is dan wel het verhaal achter de eurocrisis? Vermoedelijke hoofdoorzaak is een bankencrisis (zie ook Eichengreen, 2010a, b; Baldwin en Gros, 2010). Er is via het financiële stelsel een massieve kapitaalstroom uit de kernlanden naar de periferie op gang gekomen. De grote macro-economische onevenwichtigheden in de Eurozone zijn ontstaan door excessieve schuldopbouw met name in de private sectoren van de periferie en niet zozeer in de publieke sectoren (behalve in Griekenland en misschien Portugal). Dat heeft geleid tot betalingsbalansproblemen in de perifere landen (CPB, 2011). De kapitaalinstroom werd grotendeels gebruikt ter financiering van private consumptie en private investeringen, waardoor een hoogconjunctuur ontstond. De perifere landen zagen daardoor hun loonkosten sterk stijgen en hun concurrentiepositie verslechterde bijgevolg. Toen de financiële crisis van 2008 Europa bereikte, liepen de perifere landen tegen een ‘*sudden stop*’ van de kapitaalinstroom aan: de tekorten op de lopende rekening konden niet meer worden gefinancierd.

Systeemdefecten in de Eurozone, de tweede hoofdoorzaak, werden daardoor ineens manifest. Private partijen moesten gaan aflossen, in sommige landen knapten de onroerendgoedbubbels (Ierland, Spanje), en overheden en banken raakten in liquiditeitsproblemen. Door constructiefouten in de euro was een adequate reactie om deze schok op te vangen onmogelijk. Er was geen liquiditeitssteun voor solvabele overheden in liquiditeitsnood en er waren onvoldoende ontwikkelde crisisresolutieregimes voor zowel insolvabele overheden als banken die hun schulden zouden moeten herstructureren (de Grauwe 2010, 2011; Wyplosz, 2011; Buiters en Rahbari, 2012). Daardoor zijn obligatiemarkten op hol geslagen en treedt er een gestage bank run op in de perifere landen en raken sommige overheden de toegang tot de kapitaalmarkt kwijt. Mede door het toenemende risico van een algehele systeemcrash in het Eurogebied trekken kapitaalverschaffers zich massaal terug uit de perifere landen.

Een diepe economische contractie en paniek op de obligatiemarkten volgt. Zwakke banken in perifere landen moeten worden gered (bv. in Ierland en Spanje). De wurggreep tussen de bancaire sector en de overheidssector wordt sterker (Burda et al., 2012). De banken- en betalingsbalanscrises zijn uiteindelijk overgeslagen op de overheidsfinanciën. Het gevolg is een alomvattende systeemcrisis in de gehele Eurozone met sterke averechtse interacties tussen de private sector, de overheid en het bankwezen (Artus et al., 2012). Merk op dat pas aan het einde van deze financiële ketting de overheidsschulden een rol gaan spelen, terwijl die overheidsschulden veelal het startpunt zijn geweest in de politieke discussies over de Eurocrisis in Nederland.

Existentie euro

Het is een misvatting te denken dat het opbreken van de euro (in welke vorm dan ook) iets doet aan de schuldenproblematiek waarmee de Eurozone worstelt. Ook bij een exit van landen of invoering van meerdere munten blijven de schulden meestal in euro staan. Maar, belangrijker, een exit of opbreken van de euro kan tot een financiële meltdown in het hele eurosysteem leiden. Een aantal ruwe schattingen doet de ronde die wijzen op gigantische kosten van het opbreken van het eurosysteem.

De directe kosten van een Griekse wanbetaling kunnen worden geschat op zo'n 3 procent van het Eurozone bbp en een vergelijkbaar percentage van circa 3 procent bbp voor de individuele Eurolanden (ING, 2012; The Economist, 2012). UBS (2011) maakt een zeer ruwe inschatting dat een opbreken van de euro de kernlanden in het eerste jaar 20-25 procent bbp kan kosten. Voor een perifere land schat UBS een

verlies bij opbreken van 40-50 procent bbp in het eerste jaar en de jaren erna zo'n 10-15 procent van het bbp. Der Spiegel (2012) refereert aan geheime documenten van het Duitse Ministerie van Financiën dat de kosten van het opbreken van de euro voor Duitsland zo'n 10 procent van het Duitse bbp zou bedragen. De gevolgen voor Nederland zouden van een vergelijkbare orde van grootte kunnen zijn.

ING (2012) rapporteert dat de blootstelling van overheden en banken in de kernlanden aan schulden in perifere landen 2,2 biljoen (2200 miljard) euro bedraagt. Dat is 36 procent van het bbp van de kernlanden. De blootstelling van de Nederlandse banken en de Nederlandse overheid op de land- en bankschulden van de perifere landen bedraagt ook zo'n 36 procent van het Nederlandse bbp en dat is nog zonder de reeds gecommiteerde middelen via de noodfondsen, de ECB, het IMF en de bilaterale leningen van circa 3 procent bbp. In totaal is volgens de ING de blootstelling van Nederland aan perifere overheids- en bankschulden dus zo'n 40 procent van het bbp. Bij het opbreken van de euro komt daarvan een deel niet terug. Dit kan dus om tientallen procenten van het bbp gaan. Een precieze inschatting van deze kosten is vrijwel onmogelijk te maken. Maar bovenstaande zeer ruwe inschattingen tonen aan dat, zelfs bij een zeer grote foutenmarge, het opbreken van de euro met grote waarschijnlijkheid een desastreuze financiële gebeurtenis zou zijn.

Huishoudens en bedrijven zullen bij een aangekondigde exit of het opbreken van de euro hun geld sluizen naar landen waarvan de munt zal appreciëren en hun geld weghalen uit landen waarvan het banksysteem fragiel is (Eichengreen, 2007, 2010b; Buiters, 2011; Buiters en Rahbari, 2011). Dat is nu al gestaag aan de gang (de 'bank jog'). Daarnaast ontstaat een grote juridische chaos omdat niet meer precies duidelijk is of contracten gaan gelden in euros, neuros/zeuros, drachmes of marken. Tot slot zullen bij uitzetting of opsplitsing de reële lonen in de betreffende landen onmiddellijk zakken waardoor met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid wanbetaling op private schulden en overheidsschulden zal volgen. Uitzetting of splitsing is daarom een garantie op enorme vermogensverliezen van private partijen, banken en pensioenfondsen die geld hebben geleend aan banken, overheden en huishoudens in landen die de euro verlaten. Het alleen al spreken over uitzetten of opbreken kan daarom een run op banken en overheden in gang zetten die kan uitmonden in een systeemcrash van het gehele eurogebied, waarin banken in perifere landen zullen omvallen, perifere overheden failliet zullen gaan, perifere landen in een depressie zullen belanden, financiële instellingen in kernlanden gered moeten worden en ook de kernlanden in een zware recessie zullen belanden. Dat heeft daarbovenop ook gevolgen voor de internationale handel, de economische groei en de werkgelegenheid, niet alleen in de periferie, maar ook in de kernlanden.

Mochten partijen landen uit de euro willen zetten, de euro willen splitsen of helemaal willen opbreken, dan zullen ze rekenschap moeten geven van de mogelijk zeer ernstige financieel-economische consequenties die dat kan hebben. Naarmate de breuk in het eurogebied groter is neemt de waarschijnlijkheid van een financiële meltdown sterk toe.

De PVV is van opvatting dat de euro moet worden gestopt en daarom logischerwijze niet te verenigen met het voortbestaan van de euro. De PVV zwijgt echter over de grote consequenties die dat tot gevolg heeft, ook voor Nederland.

Interessant is dat ChristenUnie en SGP de euro willen splitsen in een neuro-zeuro. De PvdD pleit ook voor het opbreken van de euro en de invoering van meerdere of parallellemunten.⁷ Ook in dat scenario zal de kans op een crash in het financiële systeem sterk aanwezig zijn, en dat wordt, net als bij de PVV, niet door deze partijen erkend.

Bovendien lijken ChristenUnie, SGP en PvdD zich niet te beseffen dat de systeemfouten van de euro niet worden opgelost door een neuro/zeuroconstructie of parallelle munten in te voeren die exact dezelfde fundamentele constructiefouten zullen kennen als de huidige euro: het ontbreken van een bankenunie, een lener-in-laatste-instantie voor illiquide maar solvabele overheden en een voldoende groot noodfonds dat insolvabele overheden tegemoet treedt onder voorwaarden van strikte conditionaliteit. ChristenUnie, SGP en PvdD wijzen al deze zaken af, maar die zijn een *conditio sine qua non* voor iedere muntunie, zoals hieronder zal worden betoogd. Pleidooien voor beëindiging van de euro zoals we die nu kennen door PVV, ChristenUnie, SGP en PvdD zijn daarom economisch riskant.

Bankencrisis

Door het ontbreken van een ‘bankenunie’ heeft de financiële sector een gigantische kapitaalstroom op gang gebracht van de kern- naar de periferielanden. De no-bailout afspraken in het Verdrag van Maastricht, die zegt dat overheden in financiële problemen niet uitgekocht worden door de andere Eurolanden, zijn hierbij door de financiële sector als irrelevant beschouwd. Riskantere kredietverlening is mede daarom uitbundig geweest en is aangejaagd door zeer zwakke bankregulering, die op nationaal niveau plaatsvindt. Internationaal opererende banken konden zo ongebreideld hun eigen gang gaan en nationale toezichthouders tegenelkaar uitspelen. Banken in kernlanden konden leningen verstrekken aan huishoudens, banken en overheden in perifere landen die feitelijk zeer riskant waren, maar binnen de Europese toezichtsregels als (vrijwel) even riskant werden beschouwd als de leningen aan huishoudens, banken en overheden in kernlanden. Eurozonebanken zijn zo blootgesteld geraakt aan risico’s van wanbetaling op kredieten aan perifere huishoudens, banken en overheden. Rentevoeten op staatsobligaties in de Eurozone convergeerden naar Duitse niveaus en het leek alsof de risico’s op obligatiebeleggingen in perifere landen volledig waren verdwenen. Pas sinds de bijeenkomst van Deauville op 18 oktober 2010, waar Angela Merkel suggereerde dat de obligatiehouders ook zouden moeten opdraaien voor verkeerde risico-inschattingen, weerspiegelen de rentespreads op de obligaties weer het risico van wanbetaling, maar daarnaast ook selffulfilling marktpaniek en een (toenemend) systeemrisico van het opbreken van de euro.

Perifere banken hebben een enorme blootstelling aan de obligaties van de perifere overheden. De *long-term refinancing operation* (LTRO) van de ECB begin dit jaar heeft via de achterdeur gepoogd een lener-in-laatste-instantie te zijn voor illiquide overheden. Het gevolg is dat de wurggreep tussen banken en hun overheden is versterkt aangezien perifere banken nog meer obligatierisico’s van de overheid in het betreffende land op zich hebben genomen. Dat heeft vermoedelijk alleen maar door financiële repressie kunnen geschieden; overheden en banken in perifere landen zijn als de lamme en de blinde geworden die elkaar moeten vasthouden. Als de een omvalt, doet de ander dat ook. Tegelijkertijd zijn perifere overheden niet goed meer in staat hun banken te redden en/of te herkapitaliseren aangezien ze de toegang

⁷ Baldwin en Wyplosz (2012) laten zien dat invoering van een tijdelijke, parallelle munt vergelijkbare runs op banken en overheden ingang zet als een splitsing van de Euro.

tot de kapitaalmarkten langzaam verliezen, of reeds hebben verloren. Dit zorgt voor een destructieve spiraal waarin bankproblemen groter worden bij grotere problemen op de obligatiemarkten en vice versa.

Het hele Europese bankwezen staat onder enorme spanningen: de Target-2 balansen tonen aan dat banken in perifere landen nauwelijks toegang meer hebben tot de kapitaalmarkten (CPB, 2012b). Grote delen van het perifere banksysteem worden in leven gehouden door de ECB. Aannemelijk is dat een aanzienlijk deel van de liquiditeitssteun van de ECB aan banken in perifere landen een quasi-budgettaire bail-out wordt. Plat gezegd: de geldpers wordt gebruikt om banken te steunen aangezien het onderpand waarop perifere banken liquiditeitssteun van de ECB krijgen fors in waarde is verminderd en banken die dat onderpand hebben verstrekt insolvent zijn geworden.

Voor de oplossing van de eurocrisis is het daarom essentieel een zogenaamde bankenunie in te voeren die bestaat uit de volgende vier zaken (zie ook Buiters en Rahbari, 2011; CPB, 2011; IMF, 2012; Artus et al., 2012; Burda et al., 2012).

1. Een Europees depositogarantiestelsel (EDGS) waardoor huishoudens en bedrijven in perifere landen veel minder geneigd zijn om hun geld weg te sluisen naar andere landen. Daardoor stopt de *'bank jog'* uit de periferie. Op dit moment is het gevaar van bankrups in de periferie nog levensgroot aanwezig. Een EDGS neemt alleen het risico van een opbreken van de euro niet weg. Zolang dat het risico van een breuk in de Eurozone aanwezig is, blijven huishoudens nog steeds prikkel houden om hun geld weg te sluisen uit eigen land. Bij het opbreken van de euro zullen munten in perifere landen devalueren en zal spaargeld dus minder waard worden. Vandaar dat een EDGS een noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde is voor het stoppen van de bankpaniek in de periferie, tenzij ook het redomineerrisico onder het Europees garantiestelsel zou komen te vallen.

2. Zwakke banken zullen moeten worden geherstructureerd en geherkapitaliseerd onder strikte voorwaarden, bijvoorbeeld dat (verborgen) verliezen op bankbalansen worden afgeschreven. Daarvoor is een Europees crisisresolutieregime vereist voor insolvable banken. Europese banken moeten een (gedeeltelijke) herstructurering van (deels) insolvable overheden (Griekenland, Portugal, Ierland) kunnen opvangen.

3. Het banktoezicht moet Europees geregeld worden om te voorkomen dat lokaal opererende toezichthouders in de greep blijven van de banken (*'regulatory capture'*). Ook zullen toezichtseisen veel meer moeten differentiëren bij het risico van de kredietverlening. Het verdwijnen van de risicopremies op riskante kredietverlening in de periferie was mede het gevolg van te zwakke toezichtsregels en gebrekkige internationale coördinatie tussen nationaal opererende toezichthouders.

4. De kosten van die bankreddingen moeten Europees worden gedeeld, want alleen dan wordt de interactie tussen bank- en staatsschulden pas doorbroken. Zwakke overheden kunnen banken niet herkapitaliseren. (De bankreddingen in Spanje hebben die spiraal vooralsnog niet verkleind omdat de noodfondsen via de overheid lopen.) Voor het Europees redden van banken en herkapitaliseren van banken zijn dus grotere Europese fondsen nodig.

Het is ondenkbaar dat de euro kan functioneren zonder een bankenunie. Daarvoor is verdergaande overdracht van bevoegdheden naar Europa nodig. Anders wordt een belangrijke, zo niet de belangrijkste,

oorzaak van de Eurocrisis, de excessieve kredietverlening van kernlanden aan de private sectoren in de perifere landen, niet weggenomen.

Als naar de partijstandpunten wordt gekeken, dan blijkt dat alleen CDA, PvdA, GroenLinks en D66 voldoen aan deze noodzakelijke voorwaarde voor het overleven van de euro; al deze partijen bepleiten een bankenunie. De standpunten van PVV, VVD, ChristenUnie, SGP, SP en PvdD zijn onverenigbaar met invoering van een bankenunie en daarmee onverenigbaar met overleven van de Eurozone. Sommige van deze partijen wijzen Europees toezicht niet af (VVD, SP, SGP, PvdD), maar geen van deze partijen wil een Europees depositogarantiestelsel, een Europees bankenresolutieregime of het Europees delen van de kosten van bankreddiegingen. De VVD wijst vooralsnog een bankenunie af, en wil daar pas over nadenken als eerst alle problemen in het Europese bankwezen zijn opgelost. Maar de problemen in het Europese bankwezen verdwijnen pas als een bankenunie wordt ingevoerd, aangezien de overheden van perifere landen niet in staat zijn hun bankwezen zelf te saneren en te herkapitaliseren. ChristenUnie, SGP en PvdD realiseren zich bovendien niet dat ook in een neuro-zeuro constructie of een muntunie met meerdere munten een bankenunie nodig is om volwaardig te kunnen functioneren.

Hoewel een bankenunie een noodzakelijke voorwaarde is voor het voortbestaan van de euro, kunnen allerlei aanvullende maatregelen worden genomen die ook tot oogmerk hebben de kans op crises in het financiële systeem te verkleinen. Veel partijen bepleiten maatregelen in deze richting. Voorbeelden zijn: het scheiden of scheidbaar maken van nuts- en zakenbanken en het verbieden van handel voor eigen rekening. Het is duidelijk dat de linkse partijen de financiële sector meer ‘aan de ketting’ willen leggen. Denk bijvoorbeeld aan een Europese belasting op financiële transacties of een bankenbelasting of maatregelen ter beteugeling van excessieve beloningen op riskant gedrag van banken. Deze maatregelen begrenzen de handelingsvrijheid van de financiële sector hetgeen een bijdrage kan leveren aan de financiële stabiliteit van de Eurozone. Het is niet gezegd dat al deze maatregelen economisch per se wenselijk zijn en tot welvaartsverbeteringen leiden. De kosten van de financiële transactiebelasting zullen bijvoorbeeld de baten overtreffen (CPB, 2011b).

Betalingsbalanscrisis

Van progressieve economen, zoals Paul Krugman, tot aan conservatieve economen, zoals Hans-Werner Sinn, zijn economen het eens dat de eurocrisis is uitgemond in betalingsbalanscrisis. Dat heeft twee waarschijnlijke oorzaken.

Ten eerste zijn door de grote kapitaalstromen binnen de Eurozone van kern- naar perifere landen grote macro-economische onevenwichtigheden gegroeid. De betalingsbalanscrisis is mede het gevolg van de hierboven beschreven bankencrisis: op de betalingsbalans is de som van de lopende rekening en de kapitaalrekening gelijk aan nul. De perifere landen hebben door de ongebreidelde kapitaalinstroom hun concurrentiepositie zien verslechteren. De instroom van goedkoop krediet heeft zich vertaald in een consumptie- en investeringsboom (denk aan de onroerendgoedsectoren in Spanje en Ierland) waardoor de lonen hard opliepen. De kernlanden hebben van een exportboom kunnen genieten (Mansori, 2011).

Nogmaals wordt opgemerkt dat de eurocrisis hoofdzakelijk het gevolg is van excessieve private schuldopbouw, en in veel geringere mate publieke schuldenopbouw. Daarom zal het invoeren van een bankenunie, zoals hierboven beschreven, de macro-economische onevenwichtigheden fors verminderen. Zonder een bankenunie is het feitelijk onmogelijk om te voorkomen dat de private sectoren in Eurolanden

te veel lenen, hoe strak de begrotingsregels het leengedrag van de publieke sectoren ook pogen te begrenzen (CPB, 2011a).

Ten tweede, macro-economische onevenwichtigheden zijn gegroeid door structuurproblemen in de economieën van de perifere landen. Wisselkoersen kunnen zich niet aanpassen. En door starre arbeidsmarkten is de economische schok met mokerslag aangekomen. Structurele hervormingen in de periferie, met name in starre arbeidsmarkten en verstoorde productmarkten, zijn nodig om de vereiste interne devaluatie te vergemakkelijken. Vrijwel alle politieke partijen in Nederland zijn daar overigens voorstander van.

Recent onderzoek van Gaulier, Taglioni en Vicard (2012) toont overigens aan dat de exportsectoren van de perifere landen hun concurrentiepositie nauwelijks hebben zien verslechteren en dat die met name in de non-traded sectoren verslechterde. Dat is consistent met het argument van de kredietboom die de economie stimuleerde en lonen in de non-traded sectoren opdreef. Het is daarentegen niet consistent met het idee dat het macro-economisch beleid faalde waardoor de exportsectoren minder concurrerend werden.

Hoe dan ook, het zou van naïviteit getuigen als structurele hervormingen op stel en sprong kunnen worden gerealiseerd. Sommige kernlanden (zoals Duitsland en Nederland) hebben decennialang gedaan over structurele hervormingen in bovendien veel gunstiger economische omstandigheden dan de perifere landen nu. Daarmee is niet gezegd dat de perifere landen geen structurele hervormingen zouden moeten doorvoeren.

Het coördineren van begrotingsbeleid op Europees niveau helpt om de Europese onevenwichtigheden te verkleinen (CPB, 2010; IMF, 2012; OESO, 2012; Artus et al., 2012). Daarvoor moet het overschot op de lopende rekening in de kernlanden kleiner worden, net als het tekort op de lopende rekening in de perifere landen. Als de kredietwaardige kernlanden minder hard bezuinigen dan neemt hun overschot op de lopende rekening af. Europawijde bestedingsuitval, veroorzaakt door noodzakelijke bezuinigingen in de periferie, worden dan beperkt.

De afgesproken aanscherpingen van het Stabiliteits- en Groeipact dwingen echter vrijwel alle overheden in de Eurozone tot simultane bezuinigingen. Deze aanscherpingen zijn breed door vrijwel alle politieke partijen gesteund, behalve door SP, PVV en PvdD. Dit maakt het vrijwel onmogelijk om begrotingsbeleid op Europees niveau tot stand te brengen dat bijdraagt aan verkleining van de macro-economische onevenwichtigheden. Achteraf kan slechts worden geconstateerd dat de Nederlandse politiek met haar brede steun voor een scherpe simultane reductie van de overheidsschulden in alle Eurolanden de problemen in de Eurozone op korte termijn niet kleiner, maar groter heeft gemaakt. Daar staat mogelijk op lange termijn winst tegenover als Europa ook tegelijkertijd voldoende krachtige instituties zou ontwikkelen om de strengere begrotingsregels te kunnen afdwingen, maar vooralsnog is dit niet het geval.

Van de Nederlandse politieke partijen bepleit alleen de SP Europese coördinatie van het begrotingsbeleid, maar de SP is hier inconsistent. Ze wijst Europees ingrepen af als het zou betekenen dat Nederland van Europa zou moeten bezuinigen om eventuele Europese onevenwichtigheden te verkleinen.

Een hogere inflatiedoelstelling van de ECB kan helpen om de macro-economische onevenwichtigheden te verkleinen. Volgens Krugman (2012a, b), het CPB (2011c) en Artus et al. (2012) leidt een hogere

inflatiedoelstelling tot daling van de reële loonkosten in de perifere landen aangezien de nominale lonen rigide zijn. Vakbonden in de kernlanden kunnen inflatiecompensatie bedingen. Het gevolg is dat de reële loonkosten in de periferie sneller dalen ten opzichte van de kernlanden. De perifere landen gaan aldus relatief meer exporteren naar de kernlanden, waardoor hun afhankelijkheid van externe financiering daalt.

Rogoff bepleit meer inflatie om de afbouw van schulden (*'deleveraging'*) te versnellen (Rogoff, 2008). Via hogere inflatie zien landen, banken en spaarders met netto vermogen hun vermogen afnemen in reële termen, terwijl de landen, banken en spaarders met netto schuld die schuld minder waard zien worden. Door inflatie wordt dus het proces van schuldafbouw versneld. Door deze impliciete transfer van kernlanden naar perifere landen de macro-economische onevenwichtigheden ook af.

In Nederland bepleit alleen de SP een sterkere rol van de ECB om inflatie te creëren. Dit kan dus helpen de onevenwichtigheden in de Eurozone te verkleinen en de schuldenproblematiek beheersbaarder te maken. Het is niet ondenkbaar dat D66, PvdA en GroenLinks hiervoor zouden zijn, aangezien ze ingrepen door de ECB niet per definitie afwijzen. Desondanks nemen ze hierover geen duidelijke positie in. De andere partijen (VVD, CDA, PVV, ChristenUnie, SGP) wijzen ECB-ingrepen af die buiten haar mandaat van prijs- en financiële stabiliteit liggen.

Alles overziend bevatten de verkiezingsprogramma's nauwelijks analyse, laat staan concrete maatregelen, om de ontstane betalingsbalanscrises in diverse landen van de Eurozone te verminderen. Nederlandse politici lijken te doen alsof Europa een kleine open economie is. Op zich is dat misschien begrijpelijk omdat Nederland zelf een kleine open economie is. Maar, als alle politici in Europa dat tegelijkertijd doen, wordt er verkeerd beleid gevoerd (Münchau, 2010; Wolf, 2011). Landen zien dan over het hoofd dat hun beleid grensoverschrijdende effecten heeft op andere landen. De Eurozone als geheel gedraagt zich meer als een grote gesloten economie dan als een kleine open economie. Cijfers van Eurostat laten zien dat bijna 2/3 van de handel binnen Europa met de Europese landen zelf plaats vindt en de lopende rekening van de Eurozone in evenwicht is (d.w.z. er wordt evenveel geëxporteerd naar de rest van de wereld als geïmporteerd uit de rest van de wereld). Van de Nederlandse export gaat 77,2 procent naar Europa, van alle importen komt 46,6% uit Europa. Als er in de rest van Europa economische problemen zijn, dan heeft dat aanzienlijke consequenties voor de Nederlandse exporten.

Ten tweede, veel politici realiseren zich niet altijd (of willen zich niet realiseren) dat de concurrentiepositie een relatief begrip is: het zijn de relatieve kosten per eenheid product van een land ten opzichte van een ander land. Herstel van de concurrentiepositie van de perifere landen ten opzichte van de kernlanden impliceert een verlies aan concurrentiekracht van de kernlanden ten opzichte van de perifere landen (CPB, 2011c). Het verminderen van de Europese onevenwichtigheden kan dus niet asymmetrisch geschieden, zoals door veel politici in Nederland en Duitsland wordt gedacht. De kernlanden zullen hun exportoverschotten aan de perifere landen gaan verminderen en dat kan alleen als de kern wat 'Spaanser' wordt en de periferie wat 'Duitser'; de loonkosten in de kernlanden moeten stijgen ten opzichte van de periferie. Dit is overigens een feitelijke constatering, geen pleidooi voor een loongolf in Nederland. Zolang het overgrote deel van de handel binnen de Eurozone blijft, en de vraag uit de rest van de wereld zwak, is het onmogelijk dat alle landen zich tegelijkertijd uit de eurocrisis kunnen exporteren.

Een relativerende opmerking kan tot slot worden gemaakt. Macro-economische onevenwichtigheden kunnen in een kleine open economie niet unilateraal worden verminderd. Daarvoor is Europese coördinatie nodig, maar Nederland heeft betrekkelijk weinig invloed in de Eurozone. Men kan dus ook

niet van onze politici verwachten dat ze de macro-economische onevenwichtigheden oplossen, wel dat ze die niet erger maken.

Systeemfouten euro

De euro kent een aantal belangrijke systeemdefecten: er is geen *lener-in-laatste-instantie* ('*lender of last resort*') voor Eurozone-overheden, daar waar landen met een eigen munt die wel hebben in de vorm van de eigen centrale bank (De Grauwe, 2010; Wyplosz, 2011; Buiters en Rahbari, 2012). Door het ontbreken van een lener-in-laatste-instantie voor overheden kunnen de obligatiemarkten op hol slaan. Er kan een equivalent van een bank run op overheden in werking worden gezet. Obligatiehouders die menen dat een overheid niet kan voldoen aan haar verplichtingen verkopen hun obligaties, waardoor obligatierentes stijgen. Het gevolg is dat obligatiehouders zien dat overheden in grotere financiële problemen komen, waardoor de slechte marktverwachtingen worden bevestigd. Slechte marktverwachtingen kunnen aldus een *selffulfilling prophecy* veroorzaken waardoor illiquide maar solvabele overheden vanzelf insolvent worden.

Dit probleem kan niet optreden indien een land de controle heeft over de eigen munt via de centrale bank. Bij paniek op de obligatiemarkten kan de centrale bank altijd optreden als lener-in-laatste-instantie als overheden markttoegang verliezen. In de Eurozone kan dit niet omdat het verdrag van Maastricht dit zou verbieden. Overigens kan de ECB wel ingrijpen op de tweedehands obligatiemarkten onder het mom van het 'in stand houden van het monetaire transmissiekanaal'. De ECB heeft tot op heden altijd afwijzend gereageerd op het willen optreden als een echte lener-in-laatste-instantie, ook al heeft ze dat wel gedaan via het openmarktprogramma. De omvang van de tijdelijke en permanente noodfondsen is veel te gering om indruk te maken op de financiële markten. Door uitblijven van voldoende budgettaire of monetaire back-up voor illiquide overheden is het (nog) niet gelukt marktpaniek te bezweren. Als rentes op perifere staatsobligaties lang genoeg rond de 6-7 procent blijven staan, zullen de staatschulden van, bijvoorbeeld, Italië en Spanje vanzelf onhoudbaar worden.

Door alle lidstaten gegarandeerde euro-obligaties zouden het liquiditeitsprobleem voor overheden direct oplossen. Alle Europese belastingbetalers staan dan garant voor alle overheidsschulden van alle Eurolanden. Feitelijk worden dan alle Europese overheidsschulden gesocialiseerd. Dit plan is politiek uiterst omstreden, niet alleen in Nederland, maar ook bijvoorbeeld in Duitsland. Verscheidene varianten van euro-obligaties doen inmiddels de ronde die de mate van budgettaire solidariteit begrenzen tussen Eurolidstaten (Claessens et al., 2012).

Een zeer groot noodfonds – in de orde van grootte van 3000 miljard euro – kan ook dienst doen als de lener-in-laatste-instantie (Buiters en Rahbari, 2012). In dat geval opereert het noodfonds op de obligatiemarkten. De facto wordt het noodfonds gefinancierd met euro-obligaties (het draait immers op garanties uit alle eurolidstaten), maar alleen voor een specifieke doel: het stabiliseren van de obligatiemarkten. En dit kan geschieden onder strikte voorwaarden van conditionaliteit. Een alternatief is om het noodfonds uit te rusten met een banklicentie. Het noodfonds kan dan bij de ECB lenen en als een bank opereren op de obligatiemarkten. Eventuele verliezen worden niet monetair maar budgettair gefinancierd.

Zowel een groter noodfonds als een banklicentie voor het noodfonds hebben als belangrijk voordeel dat de monetaire politiek van de ECB dus niet wordt belast met noodoperaties op de obligatiemarkten.

Daardoor kan de ECB onafhankelijk blijven. Als nadeel van een vergroot noodfonds kan worden aangevoerd dat een noodfonds minder over geringere geloofwaardigheid beschikt dan de ECB aangezien haar middelen per definitie begrensd zijn. En dat is zeker het geval zolang de politiek systematisch weigert voldoende middelen en garanties ter beschikking te stellen aan de noodfondsen. De ECB is daarom vooralsnog de enige Europese instantie die over voldoende geloofwaardigheid beschikt om de rol van lener-in-laatste-instantie waar te maken (De Grauwe, 2011; Buiters en Rahbari, 2012).

De lener-in-laatste-instantie voor illiquide maar solvabele overheden is, net als een bankenunie, een noodzakelijke randvoorwaarde, zonder welke de Eurozone niet kan overleven op lange termijn. Ook hier zien we dat veel politieke programma's (PVV, VVD, SGP, ChristenUnie, PvdD) geen steun bieden aan grotere overdrachten van garanties aan Europa, of die garanties nu via de ECB, de noodfondsen of eurobonds lopen. Deze partijprogramma's zijn daarom ook op dit punt onverenigbaar met het voortbestaan van de Eurozone.

De partijprogramma's van D66, PvdA en GroenLinks bepleiten wel een lener-in-laatste-instantie. De SP voldoet in beginsel ook aan deze eis aangezien ze de ECB quasi-budgettair wil inzetten voor alle noodoperaties. Daar staat wel tegenover dat ze alle budgettair gefinancierde noodoperaties wil stoppen; budgettaire noodsteun wordt volledig vervangen door monetaire noodsteun. Het CDA is onduidelijk. Bij monde van Minister De Jager zijn grotere noodfondsen nooit afgewezen, maar ook nooit actief bepleit. Het CDA wijst grotere betrokkenheid van de ECB, eurobonds en een banklicentie voor het noodfonds af. De VVD houdt de kleren naar een groter noodfonds nog open, maar daarmee is alles ook gezegd. Net als het CDA wil de VVD geen eurobonds, geen banklicentie voor het noodfonds en geen rol van de ECB buiten haar mandaat om.

Een tweede defect in de Eurozone is dat er geen resolutiemechanisme bestaat om overheidsschulden van insolvable overheden te herstructureren en landen tijdelijk financiering te bieden onder voorwaarden van strikte conditionaliteit (Eichengreen, 2011; CPB, 2011, Buiters en Rahbari, 2011; Artus et al., 2012). Dit bedreigt de continuïteit van de Eurozone, zoals de laatste jaren duidelijk maken. In de Eurozone werden in allerlei bilaterale leningen en noodfondsen in het leven geroepen, waar inmiddels Griekenland, Portugal, Ierland Spanje gebruik van maken.

Een derde randvoorwaarde is voor succesvolle muntunie is dat er noodmechanismen zijn om landen die ontsporen weer terug op de economische rails te krijgen teneinde chaotische uittredingstaferelen gepaard gaande met bankencrises, wanbetalingen van overheden en existentiële angsten over het voortbestaan van de euro te bezweren. Het is daarom noodzakelijk dat, mochten overheden vanwege solvabiliteitsproblemen niet langer toegang meer hebben tot de kapitaalmarkten, er voldoende budgettaire back-up is voor noodfondsoperaties. Natuurlijk moeten die operaties onder strikte conditionaliteit (bezuinigingen, lastenverzwaringen en hervormingen) plaatsvinden. Dit impliceert overigens niet dat obligatiehouders een bail-out krijgen. Onderdeel van noodfondsoperaties zou moeten zijn dat overheidsschulden altijd geherstructureerd moeten worden voordat Europese middelen worden ingezet, zoals de PSI (*'private sector involvement'*) bij Griekenland (Buiters en Rahbari, 2011). Voor het financieren van de noodfondsoperaties bij insolvable landen is dus een budgettaire achtervang van de Eurolanden vereist.

Wederom zien we een groot aantal partijen dat niet voldoende budgettaire achtervang organiseert voor het noodfonds en de ECB (PVV, SP, VVD, SGP, ChristenUnie en PvdD). Aldus voldoen deze partijen ook

op dit punt niet aan de minimumeisen voor het voortbestaan van de Eurozone. Alleen D66, PvdA en GroenLinks zorgen voor de benodigde overdracht van budgettaire middelen. Wel moet worden bezien of deze partijen werkelijk voldoende geld en garanties beschikbaar zouden willen stellen. Daarover doen deze partijen geen uitspraken. Wellicht hoort het CDA ook in dit rijtje, als het zou pleiten voor een voldoende groot noodfonds.

Een laatste voorwaarde voor een succesvolle muntunie is dat er Europese fondsen nodig zijn om de eventuele verliezen af te dekken op de openmarktoperaties van de ECB, of die van het noodfonds indien het een banklicentie zou krijgen. Op die manier wordt de onafhankelijkheid en geloofwaardigheid van de ECB geborgd en worden eventuele verliezen uit noodoperaties nooit monetair gefinancierd (Buiter en Rabhari, 2012). Dit is ook van existentieel belang aangezien de Duitsers vermoedelijk de euro zouden verlaten indien de monetaire politiek wordt belast met quasi-budgettair ge/misbruik van de ECB.

In Nederland is alleen de SP expliciet voorstander van het quasi-budgettair inzetten van de ECB. Dat is vermoedelijk moeilijk verenigbaar met het intact houden van de Eurozone. GroenLinks, PvdA en D66 wijzen ingrijpen door de ECB niet af, maar het is niet duidelijk wat deze partijen willen als verliezen optreden bij de openmarktoperaties van de ECB. Gezien het feit dat deze partijen ook pleiten voor grotere noodfondsen en eurobonds (in tegenstelling tot de SP), is het mogelijk dat eventuele verliezen van de ECB niet monetair maar budgettair worden gefinancierd. Alle andere partijen (VVD, CDA, PVV, ChristenUnie, SGP, PvdD) willen sowieso geen inzet van de ECB buiten haar officiële mandaat.

Begrotingscontrole

De begrotingsregels van het Stabiliteits- en Groeipact zijn stelselmatig niet nageleefd, door veel Eurolidstaten, inclusief Frankrijk en Duitsland. Het niet naleven van de begrotingsregels is voornamelijk relevant geweest voor Griekenland, en wellicht ook Portugal. Ook al zijn deze landen eigenlijk te klein voor een grote directe invloed op de Europese economische ontwikkelingen, ze hebben toch geleid tot grote turbulentie in de Eurozone vanwege de existentiële onzekerheid omtrent het voortbestaan de euro en de sterke financiële verwevenheid tussen Eurozonelanden. Naleving van (strengere) begrotingsregels hadden economische problemen in genoemde landen kunnen beperken. Daarmee had mogelijk ook de eurosysteemcrisis zich mogelijk in minder grote hevigheid geopenbaard. Maar, Spanje en Ierland hebben wel aan de begrotingsregels voldaan en kwamen desondanks ook in zeer grote economische problemen. Het probleem van die landen zat niet bij de overheid maar in de excessieve private kredietverlening, waardoor bijvoorbeeld onroerendgoedbubbels ontstonden, die zijn geklapt. Italië heeft weliswaar een grote staatsschuld, maar een fors primair begrotingsoverschot en een kleine externe schuld. Onder normale omstandigheden (rentes beneden de 5 procent) is de Italiaanse schuld met een kleine budgettaire inspanning houdbaar.

Strengere begrotingsregels helpen mogelijk een volgende crisis te voorkomen, maar lossen de huidige niet op. Dat zien we ook in de rentestanden op perifere overheidsschulden. Na het 'six pack' van januari dit jaar zijn die rentevoeten niet systematisch gedaald, maar zijn, ondanks LTRO-ingrepen van de ECB, alsnog geëscaleerd. Strengere begrotingsregels zijn bovendien noch een noodzakelijke noch een voldoende voorwaarde voor het voorkomen van toekomstige crises in de Eurozone. Daarvoor zijn een bankenunie noodzakelijk, een lener-in-laatste-instantie voor illiquide, solvabele overheden en een noodfonds bij de afwikkeling van onhoudbare overheidsschulden.

De Europese overheden hebben afgesproken nog strengere begrotingsregels in te voeren en dat sancties minder makkelijk door de regeringsleiders kunnen worden geblokkeerd. Daarnaast heeft Nederland zich succesvol ingezet voor een begrotingscommissaris in de Europese commissie (Olli Rehn) die Eurolanden op de vingers tikt als ze zich niet aan de begrotingsafspraken houden, met boetes als uiterste consequentie. Deze plannen konden op een grote steun in de kamer rekenen, met uitzondering van PVV, SP en PvdD.

Economisch bezien zorgen de regels op korte termijn niet voor kleiner wordende economische problemen. Ze leiden tot op korte termijn tot bestedingsuitval in de gehele Eurozone aangezien alle Eurolanden zich gebonden voelen aan naleving van de nieuwe strengere begrotingsregels. Zie ook de afspraken van het Kunduzakkoord. Bezuinigen tijdens een recessie heeft substantiële kosten. Overheidsschulden hoeven door een nog diepere recessie niet houdbaarder worden. Financiële markten zien dat er wel meer wordt bezuinigd, maar dat er dan ook grotere economische malaise ontstaat, die de houdbaarheid van de overheidsfinanciën ondermijnt.

Het belangrijkste voordeel van de begrotingsregels is daarom niet economisch, maar politiek. De kernlanden willen niet garant staan voor de overheidsschulden in de perifere landen als daar niet voldoende inspanningen van de perifere landen tegenover staan om die overheidsschulden terug te dringen. Dat doen zij vermoedelijk uitsluitend om binnenlandse politieke redenen aangezien de kiezers van hun politici het schuld- en boeteverhaal voorgeschoteld hebben gekregen, maar niet omdat de economische onderbouwing daarvoor heel sterk is.

PvdA en SP bepleiten om de begrotingsregels af te zwakken en meer rekening te houden met exceptionele economische omstandigheden. Dat helpt om een neergaande conjunctuur niet te versterken met bezuinigingen en lastenverzwaringen. Dat kan het draagvlak verbreden onder noodzakelijke structurele hervormingen door landen die door een ernstige schok worden geraakt; de automatische stabilisatoren kunnen iets beter blijven functioneren.

Een paar partijen bepleiten dat, in aanvulling op de afgesproken strengere begrotingsregels, het Europese Parlement meer invloed moet krijgen op de begrotingsregels (SP, D66 en GroenLinks). Deze maatregelen moeten in dit politieke licht worden gezien. Het afdwingen van strengere begrotingsregels is lastig geloofwaardig te maken zonder dat daarvoor supranationale instituties in het leven worden geroepen. Deze maatregelen kunnen daaraan bijdragen. De andere Nederlandse politieke partijen wijzen een verdere rol van Europa af.

Politieke unie

De Eurolanden – zowel kern als periferie – lukt het tot op heden niet om een oplossing te realiseren voor de eurocrisis. Ieder Euroland probeert de erfenis van een fundamentele ontwerpfouten in de Eurozone op de andere Eurolanden af te wentelen. Dat geldt zowel bij de weigering om fondsen vrij te maken om insolvabele landen te herstructureren en zwakke banken te herkapitaliseren (nadat private partijen hun verlies hebben genomen) als voor de onbereidwilligheid om de systeemfouten in de euro te erkennen en een minimum aan budgettaire back-up te organiseren (zodat een bankenunie kan werken, de ECB onafhankelijk kan blijven en er een geloofwaardige lener-in-laatste-instantie is).

Deze situatie lijkt exact op een herhaling van de problemen met de gouden standaard in de jaren 30 (Eichengreen, 1995). Ook toen konden politici het niet eens worden omdat ze het niet eens konden worden over de juiste diagnose van de economische problemen en omdat ze elkaar in de haren vlogen over de herstelbetalingen na de eerste wereldoorlog.

De kosten van uitstel van het nemen van onvermijdelijke verliezen en van onvermijdelijke herstel aan de fundering van de euro stijgen exponentieel. Hoe langer wordt getalmd met het nemen van noodzakelijke maatregelen, hoe zenuwachtiger de financiële markten worden, hoe meer het geld wegstroomt uit de perifere landen, hoe groter de financieel-economische problemen worden, en hoe moeilijker het vervolgens wordt om politiek draagvlak te organiseren voor noodzakelijke economische ingrepen in zowel kern als periferie van de Eurozone. De financiële markten zien aldus in politiek onvermogen hun wantrouwen bevestigd. Het politieke aanmodderen krijgt daardoor een steeds hoge prijs en kan in een destructieve spiraal ontaarden.

Economisch is de huidige weg doodlopend omdat het grotendeels is gebaseerd op een onjuiste diagnose van de eurocrisis: het schuld-en-boete-verhaal. De voorgestelde oplossingen (zeer forse bezuinigingen en veel striktere begrotingsregels) maken de economische problemen op korte termijn groter, zonder dat de fundamentele oorzaken van de eurocrisis worden weggenomen. De perifere landen dreigen te bezwijken aan een economische depressie waardoor ieder politiek draagvlak wordt verspeeld om de echte oorzaken van de eurocrisis weg te nemen. Gelukkig is er de laatste tijd enige kentering zichtbaar in het politieke debat. Er wordt inmiddels gesproken over een bankenunie en de ECB lijkt te voorsorteren op grootschalige interventies als de disciplinerende mechanismen voor banken en overheden in werking zijn.

De eurocrisis kan politiek worden geïnterpreteerd als een herhaald gevangenendilemma. Noodzakelijke overdrachten van kernlanden naar de perifere landen komen dan op gang in de vorm van directe transfers, herstructureringen en garanties. De perifere landen doen alles om hun economieën te hervormen en de overheidsfinanciën op orde te brengen. In beide gevallen zullen zowel de kernlanden als de perifere landen verliezen. Maar ook al verliest iedereen, de coöperatieve oplossing is voor alle landen beter. Kernlanden en perifere landen voorkomen zo een kladderadatsch-scenario van een wanordelijk opbreken van de Eurozone, waarin alle landen nog veel meer zullen verliezen dan in het coöperatieve scenario. Het slechte scenario wordt echter waarschijnlijker aangezien de Europese politici gevangen zitten in het slechte, non-coöperatieve evenwicht van het gevangenendilemma. Niemand wil de verliezen voor zijn rekening nemen, al was het maar door de opkomst van populistische partijen op de flanken. De middenpartijen het liefst vervelende boodschappen over de verkiezingen heen zouden willen tillen. Dat zien we ook in Nederland met name bij partijen als de VVD, CDA en SP.

Kernlanden wantrouwen de perifere landen, vaak onder de noemer van '*moral hazard*'. Het is overigens beter om te spreken over een geloofwaardigheidsprobleem van de perifere landen. Hoe kunnen de perifere landen geloofwaardig maken dat zij de noodzakelijke stappen ondernemen zodat de kernlanden voldoende gerustgesteld worden dat geen misbruik wordt gemaakt van de afgegeven garanties en overdrachten?

Dat de kernlanden de perifere landen niet vertrouwen is deels terecht aangezien sommige perifere landen minder haast maken met bezuinigingen en hervormingen als er door Europa wordt ingegrepen, denk aan bijvoorbeeld Berlusconi die zijn bezuinigingspakket afzwakte nadat de ECB Italiaanse staatsobligaties ging opkopen. Ook in Griekenland wordt voortdurend teruggekomen op eerder gedane beloften en er zijn

grote implementatieproblemen met het Trojkaprogramma. In Spanje lijkt de overheid niet in staat om het bankwezen op orde te krijgen. Maar het wantrouwen van de kernlanden richting de periferie is ook onterecht gezien de enorme beleidsinspanningen die de perifere landen zich getroosten om hun economieën en overheidsfinanciën weer op orde te brengen, tegen de achtergrond van massawerkloosheid, wankelende banksystemen en economische depressie.

Ongeloofwaardigheid van beloften van Eurolanden blijft altijd een probleem zolang supranationale Europese instituties ontbreken om die landen aan hun beloften te houden. Eurolanden kunnen bij nalatig gedrag niet onder curatele worden gesteld, omdat er geen supranationale entiteit is met bevoegdheden om direct in te grijpen in de overheidsfinanciën of de economische structuur (bv. arbeidsmarkt). Daardoor is het dus zeer moeilijk, zo niet onmogelijk, om strenge begrotingsregels en de conditionaliteit bij steunmaatregelen uit het noodfonds of via de Trojka (ECB-EU-IMF) af te dwingen en zo ‘*moral hazard*’ te voorkomen.

Alleen stappen richting een Europese federale structuur – met verregaande overdrachten van nationale soevereiniteit– kunnen daarom het geloofwaardigheidsprobleem bij het afdwingen van conditionaliteit oplossen. Maar die stappen worden door een grote meerderheid van politieke partijen afgewezen, in Nederland en daarbuiten. Alleen GroenLinks en D66 bepleiten expliciet een federaal Europa met bijbehorende belastinginstrumenten.

Dit impliceert overigens geenszins dat de Eurozone niet zou kunnen functioneren zonder een federaal Europa. Alleen dat het voorkomen van ‘*moral hazard*’ moeilijker is; afspraken in de Eurozone zijn dan onvermijdelijk minder hard. Buiters en Rahbari (2011) betogen dat volledige federale structuur niet noodzakelijk is voor het volwaardig functioneren van een muntunie. Evenmin is het nodig om staatsschulden op Europees niveau te socialiseren of een permanente ‘transferunie’ in te stellen. Een ‘*minimal fiscal europe*’, een minimaal budgettair Europa, dat voldoende budgettaire achtervang kan organiseren voor de noodoperaties, een bankenunie en de ECB is voldoende. De PvdA stuurt hierop aan, en waarschijnlijk ook het CDA, maar helemaal helder is dit niet.

Vaak wordt beweerd dat een onvolledige federale structuur onvoldoende democratische legitimiteit verschaft aan de supranationale instituties die nodig zijn voor behoud van de euro. Dat kan een legitiem democratisch bezwaar zijn. Maar in het minimale budgettaire Europa betreft het hier voornamelijk technisch-economische operaties, die op supranationaal niveau plaatsvinden, waarschijnlijk in overheidsorganen, met een duidelijk omschreven mandaat, op afstand van de politiek. Denk bijvoorbeeld aan een noodfonds dat de liquiditeitsoperaties doet met een banklicentie van de ECB, een bankresolutieautoriteit die wankelende banken de Eurozone saneert, of het ombouwen van het noodfonds tot een Europees Monetair Fonds dat Eurolanden, die geheel of gedeeltelijk failliet zijn, herstructureert onder strikte conditionaliteit. Gezien de strompelende politieke besluitvorming de laatste jaren kan men grote twijfels hebben bij het nut van politieke aansturing of democratische controle op de openmarktoperaties van de ECB, het bankenresolutieregime of de reddingsoperaties met het noodfonds. Zeker als Eurozonelanden daarbij ook nog veto’s kunnen uitspreken lijkt de effectiviteit van dergelijke instituties minimaal. Het is allerm minst noodzakelijk dat stappen richting federalisering noodzakelijk zijn om een muntunie te laten functioneren of democratisch te legitimeren.

De partijen die het hardst roepen om strenge handhaving van de bestaande regels en strengere begrotingsregels bepleiten (VVD, CDA, ChristenUnie, SGP) zijn paradoxaal genoeg ook de partijen die

tegen soevereiniteitsoverdrachten naar Europa zijn. Maar hoe kunnen de Europese regels ooit geloofwaardig worden afgedwongen als men zich verzet tegen iedere inmenging van Europa in nationale aangelegenheden? ‘*Moral hazard*’ is daarom uiteindelijk de prijs die wordt betaald voor het niet willen opgeven van nationale soevereiniteit. Dat erkennen deze partijen onvoldoende.

De PVV wijst iedere vorm van soevereiniteitsoverdracht af, maar dat is ook niet nodig omdat in de visie van de PVV Europa ook geen begrotingsdiscipline hoeft af te dwingen aangezien ieder land terugkeert naar de eigen munt. De PvdD en SP willen zich evenmin onderwerpen aan (strengere) Europese begrotingsregels. Dat heeft wel consequenties, want het ondermijnt de politieke geloofwaardigheid van een muntunie, welke muntunie dat ook moge zijn.

4 Conclusies en samenvatting

In Tabel 3 zijn alle partijstandpunten samengevat en voorzien van een kleur. Als een standpunt blauw is, dan voldoet een politieke partij aan een noodzakelijke randvoorwaarde voor het voortbestaan van de euro, als een standpunt donkerrood is gemaakt dan verwerpt een partij een essentiële randvoorwaarde voor het voortbestaan van de euro. De standpunten die veel/een beetje/neutraal/niet bijdragen aan het voortbestaan van de euro zijn in groen/geel/oranje/rood weergegeven. Deze inschatting van het belang van verschillende effecten is tot stand gekomen op basis van bovenstaande discussie. Alle partijen zijn gerangschikt naar de mate waarin de Eurozone kan overleven onder de ingenomen partijstandpunten. Bij de PVV is de kans het kleinst, dan volgen PvdD, SGP, ChristenUnie, SP, VVD, CDA, PvdA. D66 en GroenLinks zijn de partijen waar de kans op overleven van de euro het grootst is. Ook in deze rangschikking speelt een zekere mate van subjectiviteit; of de SP nu eurosceptischer is dan de VVD is niet met grote precisie vast te stellen. Echter, dat geldt wederom niet voor de partijen die zich kwalificeren voor de minimumvoorwaarden voor het behoud van de euro.

Het belangrijkste zijn de donkerrode en blauwe vakjes die gaan over de minimumcondities waaronder een muntunie kan functioneren:

1. Een bankenunie met een Europees depositogarantiestelsel, een Europees crisisresolutieregime voor banken, een Europees banktoezicht en het Europees delen van de kosten van bankrederingen en herkapitalisaties van banken.
2. Een lener-in-laatste-instantie (LILI) voor illiquide maar solvabele overheden (al dan niet na hervormingen en tekortreducerende maatregelen). Die LILI kan vorm krijgen in de vorm van euro-obligaties, een zeer groot noodfonds van circa 3000 mld euro, een banklicentie voor het noodfonds of het openmarktprogramma van de ECB.
3. Een noodfonds om insolvabele landen, die de toegang tot de kapitaalmarkt kwijt zijn, krediet te verlenen onder voorwaarden van strikte conditionaliteit (hervormingen, begrotingsmaatregelen).

Over deze minimumvoorwaarden bestaat brede consensus onder toonaangevende economen met relevante expertise, zie ook Bouter en Rahbari (2011), Eichengreen (2010a), De Grauwe (2011), Wyplosz (2011b), Burda (2012), Artis et al. (2012), maar ook bij internationale instellingen als IMF (2012) en OESO (2012) en het CPB (2011a).

Hieraan kan als mogelijke vierde voorwaarde worden toegevoegd: voldoende budgettaire back-up van de ECB zodat eventuele verliezen op de openmarktoperaties niet monetair hoeven te worden gefinancierd en de monetaire politiek niet quasi-budgettair wordt ge/misbruikt.

De meeste politieke partijen (VVD, SP, PVV, ChristenUnie, SGP, PvdD) hebben standpunten die fundamenteel onverenigbaar zijn met het voortbestaan van de Eurozone. Het spreekt bijna voor zich dat de PVV de meest eurosceptische partij is en dat de euro niet zal overleven als het PVV programma wordt ingevoerd. Dat is ook precies het beoogde doel. De PvdD heeft een politiek programma dat qua eurosceptis zeer vergelijkbaar is met dat van de PVV. Opvallend zijn ook de uitermate eurosceptische standpunten van ChristenUnie en SGP. Met de programma's van de PvdD, SGP of ChristenUnie zal de euro het niet overleven. Net als de PVV willen deze partijen een einde maken aan de euro zoals we die nu kennen; zij willen een neuro-zeuro systeem invoeren (SGP/ChristenUnie) of meerdere (parallele) munten (PvdD).

De pleidooien van PVV, SGP, ChristenUnie, en PvdD verwaarlozen ten onrechte de reële risico's op een financiële systeemcrash in het Eurogebied mocht hun programma worden ingevoerd. Daarnaast missen pleidooien voor alternatieve muntunies doel omdat een muntunie alleen kan functioneren als aan een bovenstaande noodzakelijke minimumvoorwaarden is voldaan. Al die minimumvoorwaarden worden door deze partijen afgewezen. Dus zullen ook andersoortige muntunies aan dezelfde fundamentele defecten lijden als de euro.

De euro zal het niet op lange termijn overleven als het SP programma zal worden ingevoerd. De SP is allereerst niet duidelijk over de vraag wat ze met de euro aanwil: behouden of stoppen? De SP verwerpt een bankenunie. Dus heeft ook de SP een programma dat niet aan minimale randvoorwaarden voor voortbestaan van de euro voldoet. Alle bestaande noodfondsen worden daarnaast door de SP gestopt. De SP zal aan de geloofwaardigheid van de ECB een einde maken, omdat ze alle noodoperaties voortaan monetair wil financieren. Dat vormt op zichzelf een existentiële bedreiging van de euro, aangezien de Duitsers dit niet zullen accepteren en vermoedelijk zullen uitreden als dit werkelijkheid zou worden. Met alle consequenties van dien. Bovendien zwijgt de SP over de negatieve gevolgen van hogere inflatie: het creëren van meer inflatie via de ECB is verkapt belastingheffing bij burgers.

De euro zal het evenmin redden als het VVD programma zou worden ingevoerd. De VVD zegt wel voor de euro te zijn, maar levert daarvoor te weinig politieke commitments. De VVD bepleit onvoldoende garanties en Europese budgettaire armslag om de euro overeind te houden. De VVD is niet altijd consistent. De VVD wijst een bankenunie af zolang er nog problemen in het Europese bankwezen zijn. Maar die problemen laten zich niet oplossen zonder een bankenunie. Herkapitalisaties van banken met geld uit de noodfondsen worden afgewezen, maar de VVD is toch overstag gegaan bij de ingrepen in Spanje. Ook zit de VVD in een politieke spagaat met het zogenaamd niet overdragen van soevereiniteit van Nederland aan Europa, bijvoorbeeld via het aangescherpte Stabiliteits- en Groeipact. Verdere soevereiniteitsoverdracht in de vorm van een bankenunie en het budgettair borgen van de muntunie (back-up ECB, noodfondsen, garanties) zijn essentieel, maar worden door de VVD afgewezen.

Tabel 3 - Politieke partijen en de eurocrisis: overzicht standpunten verkiezingsprogramma's aangevuld met andere informatie

	PVV	PvdD	SGP	CU	SP	VVD	CDA	PvdA	D66	GL
Zetels Tweede Kamerverkiezing 2010	24	2	2	5	15	31	21	30	10	10
De Hond (3 september)	18	3	2	6	29	35	12	25	13	5
Ipsos-Synovate (31 augustus)	20	4	2	5	27	34	13	26	14	4
TNS-Nipo (28 augustus)	15	3	3	7	30	36	13	24	12	4
Existentie Euro										
Stoppen euro	ja	ja	ja	ja	?	nee	nee	nee	nee	nee
Splitsen euro (neuro-zeuro, diverse munten)	nvt	ja	ja	ja	nee	?	?	nee	nee	nee
Uitzetting landen uit euro	ja	ja	ja	nee	?	ja	ja	nee	nee	nee
Reparatie euro										
Groter noodfonds	nee	nee	onwsch	onwsch	nee	missch	ja	ja	ja	ja
ECB via openmarktprogramma	nee	nee	nee	nee	ja	nee	nee	ja	ja	ja
Eurobonds	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee	ja	ja	ja
Bankvergunning noodfonds	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee	wrsch	wrsch	wrsch
Conditionaliteit bij steunmaatregelen	ja	ja	ja	ja	inconsiste	ja	ja	ja	ja	ja
Herstructurering onhoudbare staatsschuld	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Banken										
Europees depositogarantiestelsel	nee	nee	nee	nee	nee	nee	ja	ja	ja	ja
Europees toezicht/regulering	nee	ja	ja	nee	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Europees bankresolutieregime/herstructurering banken	nee	nee	nee	nee	inconst	inconst	ja	ja	ja	ja
Europees delen van kosten bankreddingen / herkapitalisaties	nee	nee	nee	nee	nee	inconst	ja	ja	ja	ja
Hogere kapitaaleisen	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Scheiding spaar/zakenbanken ('Vickers')	ja	ja	nee	ja	ja	nee	nee	nee	nee	ja
Mogelijke scheiding spaar/zakenactiviteiten ('Living will')	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Geen handel voor eigen rekening ('Volcker rule')	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Hogere bankenbelasting	ja	ja	nee	nee	ja	nee	ja	nee	nee	ja
Financiële transactiebelasting	nee	ja	nee	nee	ja	nee	nee	ja	nee	ja
Begrenzen bonussen financiële sector	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Begrotingscontrole										
Europees ingrijpen in begroting	nee	nee	ja	ja	nee	inconst	ja	ja	ja	ja
Versoepeld Groei- en StabiliteitsPact ¹	ja	nee	nee	nee	ja	nee	nee	ja	nee	nee
Begrotingscontrole overheden door Europese Parlement	nee	nee	nee	nee	ja	nee	nee	?	ja	ja
Onevenwichtigheden Eurozone										
Europees ingrijpen bij macro-economische onevenwichtigheden	nee	nee	ja	ja	nee	inconst	ja	ja	ja	ja
Begrotingsbeleid coördineren	nee	nee	nee	nee	inconst	nee	nee	nee	nee	nee
Hogere inflatie via ECB	nee	nee	nee	nee	ja	nee	nee	?	?	?
Politieke unie										
Nederlands veto noodfondsoperaties	ja	ja	ja	ja	ja	nee	nee	nee	nee	nee
Politieke Unie / Federaal Europa	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee	ja	ja
Europese belastingen	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee	?	ja	ja
Referendum uitbreiding Europese bevoegdheden	ja	ja	nee	nee	ja	nee	nee	onwsch	onwsch	onwsch

essentieel voor
behoud eurozone

draagt veel bij aan
behoud eurozone

draagt bij aan
behoud eurozone

onduidelijk effect
behoud eurozone

draagt bij aan
problemen eurozone

onverenigbaar met
behoud eurozone

Alleen PvdA, D66 en GroenLinks hebben standpunten waarmee de euro op termijn kan overleven. Zij bepleiten een bankenunie, de noodfondsen voor insolvable overheden (onder strikte conditionaliteit) en een lener-in-laatste instantie voor illiquide maar solvabele overheden (al dan niet na hervormingen en tekortreductie). Zij voldoen hiermee in beginsel aan de minimumeisen voor een werkende euro. Wel moet worden gezien of deze partijen voldoende middelen en garanties beschikbaar zouden willen stellen om de euro overeind te houden. Het CDA zou zich eventueel hierbij kunnen voegen, mits het zou pleiten voor een zeer groot noodfonds voor de noodoperaties in de Eurozone. Het CDA is namelijk wel voor een bankenunie.

Er bestaat inmiddels grote consensus onder de Nederlandse politieke partijen om de financiële sector te stabiliseren: hogere kapitaaleisen, verbieden van handelen en speculeren voor eigen rekening en het scheiden of scheidbaar maken van zaken- en nutsbanken. Dit draagt bij aan het voortbestaan van de euro. Begrenzen van bonussen en invoering van een banken- of financiële transactiebelasting zal de banken verder 'aan de ketting' leggen. Lagere bonussen op financieel riskant gedrag kunnen een gunstig effect hebben op de stabiliteit van het bankwezen. Ook een bankbelasting kan daaraan wellicht bijdragen. De financiële transactiebelasting is neutraal beoordeeld voor de oplossing van de Eurocrisis.

Daarnaast bestaat er brede consensus dat Europa kan ingrijpen bij groeiende Europese onevenwichtigheden. Alle partijen behalve SP, PVV en PvdD zijn daarvoor. Vrijwel alle partijen (VVD, CDA, PvdA, D66, GroenLinks, ChristenUnie, SGP, PvdD) bepleiten strenge begrotingsdiscipline. Uitzondering is de PVV. Daarnaast willen PvdA en SP een versoepeling van de begrotingsregels bij zeer exceptionele omstandigheden, hetgeen een positieve bijdrage kan leveren aan instandhouding van de euro, als daarmee een recessiespiraal met *self-defeating* bezuinigingen kan worden vermeden.

Bij alle politieke partijen is een kleine-economiementaliteit waarneembaar. Oplossing van de Eurocrisis vereist aandacht voor de grote macro-economische onevenwichtigheden in de Eurozone. Als alle Eurolanden zich tegelijk gedragen als kleine open economieën, allemaal tegelijkertijd schulden afbouwen in de private sector ('*deleveraging*') en allemaal tegelijk schulden afbouwen in de publieke sector, dan leidt dat tot Eurozonewijde vraaguitval. De strenge Europese begrotingsafspraken die breed door de Nederlandse politiek zijn gesteund, bemoeilijken daarom het internationaal coördineren van begrotingsbeleid, zoals bepleit door IMF, OESO en CPB. Alleen de SP is bereid hogere inflatie voor lief te nemen om de macro-economische onevenwichtigheden te verkleinen via reële loondalingen en reële schulddalingen in de perifere landen (en reële vermogensdalingen in kernlanden).

De vraag is evenwel of strengere Europese begrotingsregels veel uithalen om volgende crises te voorkomen zolang er i) geen bankenunie is waardoor excessieve kredietverlening van de kernlanden aan de perifere landen niet effectief kan worden begrensd en ii) substantiële overdrachten van soevereiniteit aan Europese instituties plaatsvinden die lidstaten onder curatele kunnen stellen (beperking '*moral hazard*'). Strengere begrotingsregels kunnen vermoedelijk alleen op lange termijn een kleine positieve bijdrage leveren aangezien de geloofwaardigheid ervan beperkt is en op korte termijn tot grotere economische schade leiden.

De VVD, SGP, ChristenUnie en CDA willen dat Europese afspraken niet alleen scherper worden, maar ook zeer strikt worden nageleefd. Echter, zonder substantiële overdracht van nationale soevereiniteit aan Europa is dat een illusie. De paradox is dat de meeste partijen die voor zeer strenge regels zijn ook substantiële overdrachten van soevereiniteit verwerpen (VVD, SGP, ChristenUnie, CDA), waardoor

Europese afspraken niet goed kunnen worden afgedwongen. Het niet nakomen van Europese afspraken (*'moral hazard'*) is daarom de prijs voor de politieke onbereidwilligheid om soevereiniteit af te staan aan Europa. Het uitspreken van een veto over noodfondsoperaties levert geen enkele bijdrage aan het snel kunnen handelen in crisissituaties (ChristenUnie, SGP, PVV, SP).

D66 en GroenLinks bepleiten wel stappen richting een federaal Europa. Alleen dan kan het geloofwaardigheidsprobleem echt worden opgelost. CDA en PvdA lijken aan te sturen op een minimaal budgettair Europa (*'minimal fiscal Europe'*). Ook zo'n muntunie kan stabiel zijn, maar *moral hazard* kan minder goed worden bestreden. Een werkende muntunie vereist een minimale budgettaire achtervang van de kernlanden, zoals Nederland, voor de lener-in-laatste-instantie voor illiquide maar in beginsel solvabele overheden, de noodfondsen om insolvabele overheden tegemoet te kunnen komen onder strikte conditionaliteit, de bankenunie te kunnen laten functioneren en de onafhankelijkheid van de ECB te borgen. Behalve PvdA, D66, GroenLinks en wellicht het CDA bepleit geen van de andere Nederlandse politieke partijen verdere overdrachten van middelen of garanties voor deze zaken.

Tabel 3 toont aan hoe sterk eurosceptisch de Nederlandse politieke partijen zijn. Volgens de laatste peilingen hebben de VVD, SP, PVV, ChristenUnie, SGP en PvdD tussen de 92 en 94 zetels. Inclusief CDA is dat tussen de 105 en 107 zetels. Dit betekent dat er een overweldigende meerderheid onder de Nederlandse politieke partijen bestaat die het voortbestaan van de euro onmogelijk maakt, althans volgens de standpunten die deze partijen tot nu toe hebben ingenomen.

Als de Nederlandse politieke partijen de euro willen behouden, dan zullen sommige partijen tijdens de campagne liegen en hun standpunten draaien na 12 september. Die kans wordt het grootst geacht bij de VVD en de SP, ook gezien de talloze inconsistenties en onduidelijkheden in hun beider standpunten. De VVD heeft dit al een aantal malen in de praktijk aangetoond. En de SP zal dat gaan bewijzen als ze in de regering zou komen. De kiezer is daarom gewaarschuwd voor holle verkiezingsretoriek.

Referenties

- Artus, Patrick, Erik Berglof, Peter Bofinger, Giancarlo Corsetti, Paul de Grauwe, Guillermo de la Dehesa, Lars Feld, Jean-Paul Fitoussi, Luis Garicano, Daniel Gros, Kevin O'Rourke, Lucrezia Reichlin, Hélène Rey, Andre Sapir, Dennis Snower, Hans-Joachim Voth, Beatrice Weder di Mauro (2012), *Breaking the Dead Lock: A Path out of the Crisis*, Institute for New Economic Thinking, July 23, 2012.
- Baldwin, Richard, en Daniel Gross (2010), *Completing the Eurozone Rescue: What More Needs to be Done?*, E-book, www.voxeu.org
- Burda, Michael, Hans Peter Grüner, Frank Heinemann, Martin Hellwig, Mathias Hoffmann, Gerhard Illing, Hans-Helmut Kotz, Tom Krebs, Jan Pieter Krahen, Gernot Müller, Isabel Schnabel, Andreas Schabert, Moritz Schularick, Dennis J Snower, Uwe Sunde, Beatrice Weder di Mauro (2012), "In Support of a European Banking Union, Done Properly: A Manifesto by Economists in Germany, Austria and Switzerland", 9 juli, 2012, www.voxeu.org
- Buiter, Willem H. (2011), "The Terrible Consequences of a Eurozone Collapse", *Financial Times*, December 7.
- Buiter, Willem H., en Ebrahim Rahbari (2011), "The Future of the Euro Area: Fiscal Union, Break-Up or Blundering Towards a 'You Break It You Own it Europe'", *Citi Economics, Global Economics View*, 9 September 2011.
- Buiter, Willem H., en Ebrahim Rahbari (2012), "The ECB as Lender of Last Resort for Sovereigns in the Euro Area", CEPR Discussion Paper No. 8974, London: CEPR.
- CBS (2012), Persbericht: Ruim 9, 5 duizend faillissementen in 2011, 26 januari 2012, Voorburg: CBS.
- CPB (2010), *Macroeconomische Verkenningen 2011*, Den Haag: CPB.
- CPB (2011a), *Europa in Crisis: Het Centraal Planbureau over Schulden en de Toekomst van de Eurozone*, Amsterdam: Balans.
- CPB (2011b), "Evaluatie van de Financiële Transactiebelasting", CPB Notitie 21 December, Den Haag: CPB.
- CPB (2011c), *Macroeconomische Verkenningen 2012*, Den Haag: CPB.
- CPB (2012a), "Juniraming 2012- De Nederlandse Economie tot en met 2017, Inclusief Begrotingsakkoord 2013", *CPB Policy Brief*, 2012/1.
- CPB (2012b), *Centraal Economisch Plan 2012*, Den Haag: CPB.
- CPB (2012c), *Keuzes in Kaart*, Den Haag: CPB.
- Claessens, Stijn, Ashoka Mody en Shahin Vallee (2012), "Making Sense of Eurobond Proposals", August 17, www.voxeu.org.

- DeLong, J. Bradford en Lawrence Summers (2012), “Fiscal Policy in a Depressed Economy”, *Brookings Papers on Economic Activity*, forthcoming.
- Der Spiegel (2012), “Finanzministerium Rechnet mit Katastrophalen Folgen für Deutsche Wirtschaft nach Möglichem Zusammenbruch des Euro”, 24 juni 2012.
- DNB (2012), “Gemiddelde Dekkingsgraad Pensioenfondsen Niet Gewijzigd”, *DNB Statistisch Bericht*, 15 juni 2012, Amsterdam: DNB.
- Eichengreen, Barry (1995), *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939*, Oxford: Oxford University Press.
- Eichengreen, Barry (2007), “The Breakup of the Euro Area”, NBER Working Paper No. 13393.
- Eichengreen, Barry (2010a), “Drawing a Line under Europe’s Crisis”, 17 juni 2010, www.voxeu.org.
- Eichengreen (2010b), “The Euro: Love It or Leave It?”, May 4, www.voxeu.org.
- Gaulier, Guillaume, Daria Taglioni en Vincent Vicard (2012), “Tradable sectors in Eurozone periphery countries did not underperform in the 2000s”, 19 juli, www.voxeu.org.
- De Grauwe, Paul (2010), “The Financial Crisis and the Future of the Eurozone”, Bruges European Economic Policy Briefings, n.21.
- De Grauwe, Paul (2011), “Managing a Fragile Eurozone”, *CESifo Forum*, 12, (2), 40-45.
- IMF (2012), *World Economic Outlook*, Washington-DC: IMF.
- ING (2012), “EMU: Fixing it is far Cheaper than Breaking It”, *ING Economics*, 16 augustus.
- Krugman, Paul (2012a), “Europe’s Economic Suicide”, *New York Times*, 15 april.
- Krugman, Paul (2012b), “Europe’s Great Illusion”, *New York Times*, 1 juli.
- Mansori, Kash (2011), “What Really Caused the Eurozone Crisis?”, 22 september, <http://streetlightblog.blogspot.nl>.
- Münchau, Wolfgang (2010), “The Eurozone’s Tragic Small-Country Mindset”, *Financial Times*, 13 juni.
- OESO (2012), *OECD Economic Outlook*, Paris: OECD.
- Rogoff, Kenneth (2008), “Inflation is Now the Lesser Evil”, Project Syndicate, 2 december.
- Rogoff, Kenneth (2010), “Europe’s PIG-Headed Masters”, Project Syndicate, 3 juni.
- Sinn, Hans-Werner e.v.a. (2012), “Protestaufruf an Bürger und Politik”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 5 juli.
- The Economist (2012), “Tempted, Angela? A Controlled Break-Up of the Euro Would Be Hugely Risky and Expensive. So is Waiting for a Solution to Turn Up”, 11 augustus.

UBS (2011), “Euro Break-Up – The Consequences”, UBS Investment Research, 6 september 2011.

Wolf, Martin (2011), “Creditors can Huff but They Need Debtors”, *Financial Times*, 1 november.

Wyplosz, Charles (2011a), “They Still Don’t Get It”, 25 october 2011, www.voxeu.org.

Wyplosz, Charles (2011b) “A Failsafe Way to End the Eurozone Crisis”, 26 september 2011, www.voxeu.org.

Wyplosz, Charles (2012), “The Eurozone’s May 2010 Strategy is a Disaster: Time to Pay Up and End This Crisis”, 20 juni 2012, www.voxeu.org.

Wyplosz, Charles en Richard Baldwin (2010), “How to Destroy the Eurozone: Feldstein’s Euro-Holiday Idea”, 22 februari, www.voxeu.org.

Appendix A - De opvattingen van de Nederlandse politieke partijen over de Eurocrisis

Hieronder staan letterlijke citaten uit de verkiezingsprogramma's voor de oplossing van de Eurocrisis van de partijen SP, VVD, PvdA, PVV, CDA, D66, GroenLinks, Christenunie, SGP, PvdD, en Partij 50+. Alle citaten komen uit de partijprogramma's zoals die op de partijwebsites zijn gepubliceerd. Zoveel mogelijk is geprobeerd alle relevante citaten weer te geven. Alleen citaten zijn weergegeven die iets zeggen over de oplossing van de Eurocrisis. Een aantal zaken is niet opgenomen. Er staat veel tekst in de verkiezingsprogramma's waaruit geen concrete beleidsvoorstellen volgen. Deze teksten zijn zoveel mogelijk weggelaten. Sommige partijen bepleiten begrotingsimpulsen vanuit Europa. Dit is veelal reeds gereserveerd geld dat een andere aanwending krijgt. Ook deze maatregelen zijn weggelaten.

VVD

De afgelopen jaren hebben we gezien dat het in het Nederlands belang is als ook andere Eurolanden hun overheidsfinanciën op orde brengen. Landen die dat niet doen worden beboet zoals vastgelegd in het Stabiliteits- en Groeipact. Heeft dat geen effect, dan zal het land uiteindelijk de eurozone moeten verlaten. Eventuele steun aan Eurolanden kan alleen als het land afdwingbaar alle maatregelen neemt om zijn begroting op orde te brengen en de economie te versterken.

De afgelopen jaren hebben we gezien dat het in het Nederlands belang is als ook andere Eurolanden hun huishoudboekje op orde hebben. Daarom steunt de VVD de doelstellingen van het Europese stabiliteits- en groeipact. Dit zorgt ervoor dat ook andere Eurolanden hun tekorten terugdringen en draagt bij aan een stabiele euro. Als Eurolanden hun overheidsfinanciën niet op orde brengen, moet niet worden geschroomd om sancties uit het stabiliteits- en groeipact op te leggen. In eerste instantie moeten die landen een boete krijgen. Als dat niet helpt is het uiteindelijk onvermijdelijk dat het betreffende land de euro zal moeten verlaten. De VVD ziet niets in euro-obligaties, omdat dit de belangrijkste prikkel wegneemt bij probleemlanden om hun begroting op orde te brengen en te houden.

De komende jaren zullen nog veel besluiten moeten worden genomen om de rust en stabiliteit rond de euro terug te brengen. De VVD beoordeelt de voorgenomen maatregelen langs drie lijnen. In de eerste plaats wegen we af wat in het Nederlandse belang is. Als het bijvoorbeeld met het oog op het financiële risico voor Nederland goedkoper is om Eurolanden te helpen met leningen uit een noodfonds, dan doen we dat. De tweede voorwaarde is dat landen afdwingbaar alle maatregelen nemen om hun overheidsfinanciën zo snel mogelijk op orde te krijgen. Ten derde zal deze situatie moeten worden aangegrepen om de aansturing van de euro te verbeteren. Daarvoor hoeft geen macht te worden overgedragen aan Brussel. Wél moeten de afspraken worden gehandhaafd die de Eurolanden hebben gemaakt bij de start van de monetaire unie. Dit is vastgelegd in het nieuwe begrotingsverdrag, dat de VVD dan ook ondersteunt.

De financiële sector in Nederland vervult als krediet- en dienstverlener een belangrijke economische functie. Een goed functionerende financiële sector is essentieel voor kredietverlening en efficiënte marktwerking. Uitgangspunt hierbij moet zijn dat de klant centraal staat. Om financiële stabiliteit tijdens een crisis te waarborgen, kan tijdelijke overheidssteun aan financiële instellingen gerechtvaardigd zijn. De overheidssteun moet echter zo snel mogelijk worden afgebouwd. Bestuurders van financiële instellingen

die overeind worden gehouden door de overheid hebben geen recht op variabele beloningen zolang deze instellingen afhankelijk zijn van overheidssteun. De financiële crisis heeft aangetoond dat heldere scherpe regels en een strenge marktmeester noodzakelijk zijn. Waar financieel toezicht in het verleden tekort is geschoten, dient deze te worden aangescherpt.

SP

Bonussen bij banken en andere financiële instellingen worden volledig uitgebannen.

We scheiden spaar- en zakenbanken. Zo verhinderen we dat banken nog kunnen gokken met het spaargeld van hun klanten. Dit doen we in Europees verband. Vooruitlopend daarop moeten Nederlandse banken alvast intern risicovolle en minder risicovolle activiteiten duidelijk scheiden.

In plaats van steeds verdere overdracht van nationale soevereiniteit aan de Europese Unie gaan we inzetten op grotere effectiviteit van de samenwerking in Europa. De Brusselse regelzucht wordt aan banden gelegd en het principe van subsidiariteit wordt streng toegepast. Europese samenwerking kan alleen met steun van de bevolking. Bij belangrijke besluiten dienen zij zich daarom uit te kunnen spreken, bijvoorbeeld via referenda. Over onze nationale begroting, ons sociale stelsel en onze pensioenen, onderwijs en zorg, huisvesting en openbaar vervoer beslissen we zelf en laten we Brussel niet de baas spelen.

Economisch beleid in de Europese Unie om duurzaam uit de crisis te komen wordt beter gecoördineerd en beter gecontroleerd door nationale parlementen en het Europees Parlement. Dat maakt verstandige economische maatregelen mogelijk en voorkomt dat landen door Brussel gedwongen worden hun eigen economie kapot te bezuinigen.

Het mandaat van de Europese Centrale Bank (ECB) wordt verruimd en niet langer alleen gericht op het bestrijden van inflatie, maar ook op het bevorderen van werkgelegenheid. Er komt democratisch toezicht op de ECB.

Om Europese samenwerking weer tot lonkend perspectief voor burgers in Europa te maken, moeten de financiële markten in Europa aan banden worden gelegd. Ingrijpende regulering van financiële markten is noodzakelijk ter stabilisering van de Europese economie.

Nederland zet zich in om Europese begrotingsregels aan te passen, zodat verstandig economisch beleid mogelijk is en landen niet worden gedwongen hun economie kapot te bezuinigen. Concreet betekent dit dat Nederland in 2013 niet vasthoudt aan de opgelegde drie procent begrotingsnorm uit het stabiliteitpact, maar juist de economie wordt gestimuleerd. Uiterlijk in 2015 wordt het tekort teruggebracht tot onder de drie procent.

Economisch beleid in de EU en de landen van de eurozone wordt beter gecoördineerd om gezamenlijk uit de crisis te raken. Met andere Europese lidstaten wordt samen een plan gemaakt waarbij Noord-Europa de economie gaat stimuleren om de Europese economie op gang te brengen en de werkloosheid aan te pakken.

Landen zoals Griekenland, waarvan de schulden niet meer houdbaar zijn, zijn niet geholpen met nieuwe leningen. Nederland moet deze dus ook niet meer verstrekken. In plaats daarvan wordt een (groter) deel van de schuld afgeschreven. Zo blijven de banken die aan deze landen lenen ook verantwoordelijk voor het nemen van verliezen wanneer een land zijn schuld niet meer kan terugbetalen. Wanneer er steun komt uit andere landen, moet dat ten goede komen aan de burgers, niet aan de banken die aan hen geleend hebben.

Nederland moet zich inzetten om de Europese Centrale Bank (ECB) een andere rol te geven. Het mandaat kan worden aangepast, zodat niet alleen inflatiebestrijding, maar ook stimulering van de economie en werkgelegenheid doelstellingen worden. In plaats van Europese banken voor duizend miljard aan goedkope leningen te verstrekken in de hoop dat deze het weer doorlenen aan overheden, kan de ECB beter direct de economie stimuleren door overheidsobligaties van alle Eurolanden op te kopen. Dat komt direct ten goede aan de Europese burgers door lagere overheidstekorten. Bovendien wordt daarmee ook speculanten een hak gezet. Er komt democratisch toezicht op de ECB.

We verzetten ons tegen het huidige permanente noodfonds van de eurozone, het Europees Stabiliteitsmechanisme (ESM). De huidige hulpoperaties helpen niet zozeer de betreffende landen, maar vooral het Europese bankwezen. Wanneer het ESM er toch komt zullen we ons ervoor inzetten dat de lidstaten – waaronder Nederland – voldoende zeggenschap blijven houden over het permanente noodfonds en het geld dat daaruit wordt besteed. Er komt een strengere controle over de uitgaven, door de Europese Rekenkamers, nationale parlementen en het Europees parlement. Het fonds mag niet worden misbruikt om draconische en contraproductieve bezuinigingen af te dwingen bij landen die van het fonds lenen.

Er komt een pakket aan maatregelen, waaronder het tegengaan van de ondoorzichtige handel die buiten de beurs om plaatsvindt, het inperken van de handel in derivaten, aanpak van ‘high-frequency trading’ (zeer snelle volledig geautomatiseerde handel), de aanpak van flitskapitaal (‘Tobin-taks’) en een veel strengere controle op marktmanipulatie.

De financiële sector wordt grondig hervormd, om nieuwe ontsporingen te voorkomen. Zo komen er strengere regels voor de grote opkoopfondsen en hedgefondsen. Ook komt er strakker toezicht op de kredietbeoordelaars.

Nederland zet zich in voor het recht om nationaal verdergaande eisen te stellen aan de reserves van banken om te zorgen dat onze banken voldoende veilig zijn. Net als het Verenigd Koninkrijk en Zwitserland willen we hogere eisen stellen dan volgens de nieuwe internationale regels (‘Basel III’) verplicht is om het risico op een nieuwe bankencrisis verder te beperken.

PvdA

Er moet Europees banktoezicht komen. Het toezicht op banken is primair nationaal geregeld en het 'redden' van banken is een nationale verantwoordelijkheid, terwijl de grote banken internationaal zijn en de muntunie Europees is. Die situatie is niet langer houdbaar. Het banktoezicht dient Europees te worden. Banken in de Eurozone moeten allen voldoende gekapitaliseerd zijn en onder effectief toezicht staan. Ook in internationaal verband zal samen met de andere grote handelsblokkende financiële sector moeten worden gereguleerd.

De bankensector moet geherstructureerd worden. Winsten van banken zijn privaat, maar de risico's worden afgewenteld op de belastingbetaler. Banken mogen geen riskante avonturen ondernemen met de hen toevertrouwde spaargelden van burgers. Een verdergaande herbezinning op de structuur van de financiële sector is noodzakelijk.

Kapitaalseisen voor banken moeten worden verhoogd. Veel instabiliteit is ontstaan door te hoge hefboomwerking, speculeren met geld dat men niet zelf had. De kapitaalseisen voor banken worden verhoogd. Nederland moet net als Zwitserland en Engeland, aanvullende eisen stellen. Zodat banken weer solide financiële instellingen worden.

Het begrotingspact is teveel een boekhouders instrument, en richt zich te eenzijdig op begrotingstekorten en schulden. Er moet nieuw Groeipact komen: een pact dat de motor is voor het scheppen van werkgelegenheid en hervormingen in elke lidstaat.

Binnen het Stabiliteit- en Groeipact bestaat ruimte om rekening te houden met uitzonderlijke economische omstandigheden van de landen. Het pact heeft als belangrijkste regel dat landen hun structureel tekort op orde brengen, dus rekening houdend met de conjunctuur. De PvdA houdt zich hieraan en richt zich op een begrotingsbeleid dat zicht biedt op structureel begrotingsevenwicht in 2017.

Het banktoezicht dient Europees te worden. Banken in de Eurozone moeten allen voldoende gekapitaliseerd zijn en onder effectief toezicht staan.

Bonussen in de financiële sector worden beperkt tot een maximumpercentage van 20% bovenop het vaste salaris. Dit geldt niet alleen voor topbestuurders, maar voor iedereen werkzaam in de sector.

De financiële sector zal moeten bijdragen in de kosten van de financiële crisis. Daartoe voeren we een belasting op financiële transacties (FTT) in. Onze pensioenfondsen worden hier nadrukkelijk van uitgezonderd.

In ons Europa is op termijn invoering van Eurobonds mogelijk. Met Eurobonds kunnen we de kracht van de gezamenlijke Europese economieën gebruiken om de financieel-economische stabiliteit te vergroten.

Wij streven daarom naar een Europese bankenunie en depositogarantiestelsel. Op die manier wordt de financiële sector beter te reguleren en kunnen de risico's daar aangepakt worden waar het het effectiefste is.

Om de stabiliteit in de eurozone te garanderen, is een sterk en betrouwbaar noodfonds nodig (Europees Stabiliteits- mechanisme, ESM). Het noodfonds verstrekt leningen aan landen met grote financiële problemen. Landen die gebruik willen maken van het noodfonds verplichten zich tot hervormingen die de economie op orde moeten brengen.

Een actievere rol voor de Europese Centrale Bank als allerlaatste redmiddel. De ECB kan een bijdrage leveren aan de financiering van het noodfonds of door opkopen van schulden van landen in crisis.

De Euro is voor Nederland van groot belang. Voor een stabiele Euro moeten de landen van de Eurozone economisch en financieel naar elkaar toegroeien en moeten overheidsfinanciën op orde worden gebracht.

PVV

Het grootste Brusselse waanzinproject heet 'euro'. De gedachte is: verschillende culturen, economieën en begrotingen, maar wel een gezamenlijke valuta. Probleem is dat al die landen onderling verschillen en dus bijvoorbeeld een apart rente-niveau nodig hebben. Al die verschillende economieën kun je geen eenheidsregime opleggen, dat is uiteindelijk slecht voor iedereen: one size fits none. Bij Griekenland zien we waar dat toe leidt. Het land maakt economisch slagzij. Toen IJsland in hetzelfde schuitje zat kon het zijn eigen munt devalueren. Dat joeg de export en het toerisme aan en binnen no-time was het land weer op de been. Griekenland zit echter vast in de Brusselse gevangenis en heeft dezelfde munt en rente als de rest van de eurozone.

Brussel wil ook Nederland tot in detail beheersen. Er bestaat de regeling inzake macroeconomische onevenwichtigheden'. Als de opbouw van onze economie onze Brusselse bazen niet bevalt, krijgen we straf. Zo heeft de ongekozen Europees commissaris Olli Rehn een lijst met dringende adviezen afgeleverd bij zijn knechtjes in Den Haag. Daarin staat bijvoorbeeld dat de hypotheekrente-aftrek moet worden afgeschaft. Als we daar niet aan voldoen en ons tekort blijft volgens Brussel te hoog, kunnen we rekenen op een boete van 1,2 miljard euro. Bye, bye vrijheid. Al twee jaar roept de Partij voor de Vrijheid dat Griekenland uit de euro moet. Zo raar is dat toch niet? Wie zich niet aan de regels houdt, de statistieken systematisch vervalst en zichzelf een faillissement inwerkt, moet zelf op de blaren gaan zitten.

Het sluitstuk van de opheffing van Nederland als zelfstandige natie is het ESM. Het betekent de totale gelijkshakeling van ons land binnen de Groot-Europese superstaat. We raken de macht over onze schatkist volledig kwijt. De bureaucraten hoeven maar te kijken en onze minister van financiën gireert. De Jager springt in de houding. Brusselse bevelen dienen immers blindelings te worden opgevolgd.

Waarom? Omdat we met een touw om onze nek vastzitten aan landen met een totaal andere cultuur. In Nederland leven we volgens 'zuinigheid met vlijt bouwt huizen als kastelen'. Andere culturen zijn meer gericht op: snel met pensioen, belasting ontduiken en lekker in het zonnetje een drankje drinken.

Wij zijn de enigen die zeggen: uit die fuik. Het touw om onze nek dat ons vastbindt aan de

eurocraten en de geldsmijters moet los. Wij zijn de enigen die tegen de ongekozen eurocraten zeggen: jullie einde is ons begin. Jullie droom is onze nachtmerrie. Jullie verlies is onze winst. Wij zijn de enigen die zeggen: het moet maar eens afgelopen zijn. Nu weer baas in eigen land. Onze vlag is rood-wit-blauw. Uit de EU. Uit de euro.

Nederland stapt uit de EU. Onze soevereiniteit terug!

Nederland uit de euro en terug naar de gulden (De euro is geen geld; de euro kost geld)

Elk EU-plan dat de nationale soevereiniteit raakt voorleggen in referendum

Nederland krijgt al zijn bevoegdheden en vetorechten terug

Geen ESM. Dit Europese noodfonds geeft Brussel de totale macht over 40 miljard op onze begroting. Mooi niet dus.

We verdriedubbelen met plezier de bankenbelasting.

Dus geen Nederlandse euro's naar EU, EFSF, ECB etc. Inmiddels is er al 3,2 miljard Nederlands geld naar Griekenland verdwenen. En we staan voor nog eens voor 27 miljard euro garant. Dat geld is water naar de zee dragen. Natuurlijk stellen we geen 40 miljard ter beschikking aan het ESM, het permanente noodfonds. We zitten tenslotte al tot 100 miljard in het EFSF!

Economische vrijheid en vertrouwen in eigen kracht hebben eeuwenlang gezorgd voor groei. Die krijgen we terug als we weer baas worden over onze eigen economie, dus weg uit de EU. Vrijhandel regelen we zelf met andere landen.

En natuurlijk gaan we terug naar de gulden. Het gerenommeerde onderzoeksbureau Lombard Street Research heeft uitgezocht dat de euro per Nederlander per jaar 1800 euro koopkracht kost. Dat kunnen we ons niet langer veroorloven. Eigen valuta betekent weer eigen rente. Weer maatwerk voor Nederland.

Streng toezicht op de financiële sector.

Geen eurobonds.

Brussel, handen af van onze belastingen. Never nooit niet Europese belastingen! Wij burgers zijn er niet voor om jullie ondemocratische toko te financieren. Zoek nog eens uit hoe de achtigjarige Oorlog is begonnen. (Hint: het startte met de tiende penning, een belasting van de Europese superstaat van die dagen.)

CDA

Het aanvankelijke optimisme over de Europese eenwording en de euro is verbleekt door de zorgen over de kwetsbaarheid van de Europese samenwerking. Strengere maatregelen zijn nodig om te voorkomen dat we ooit nog zo diep moeten gaan. Maar wij geloven dat er geen toekomst is zonder Europa.

De Economische- en Monetaire Unie moet worden voltooid om een stabiele eurozone te krijgen. Aanpak van de economische crisis vergt sterkere coördinatie en integratie op Europees niveau, te verankeren in Europese verdragen:

- forse versterking van de begrotingsdiscipline, inclusief het handhaven van sancties;
- handhaving van de Europese begrotingscommissaris;
- het behouden van een sterke onafhankelijke Europese Centrale Bank,
- beter Europees toezicht op het bankwezen en de financiële markten;
- een actief beleid om te komen tot sterkere concurrentiekracht van economisch zwakke EU-landen.

D66

Het toezicht op de financiële sector moet Europees. De nog steeds kwetsbare banken houden nationale overheden gegijzeld en maken het onvermijdelijke proces van schulden afbetalen en saneren moeizaam. Banken moeten daarom failliet kunnen gaan, zonder dat de belastingbetaler voor de schade opdraait en overheden in slecht financieel weer terechtkomen. Dat kan met één Europees depositogarantiestelsel, verplichte grotere buffers voor banken en een Bankennoodfonds dat kan worden ingezet als Europese banken dreigen om te vallen.

D66 is voorstander van harde begrotingsafspraken. Landen die zich niet aan die afspraken houden, moeten worden gecorrigeerd. Het is noodzakelijk dat overheden die in de kern in staat zijn hun schulden af te betalen, maar tijdelijk geen geld van de markt aan kunnen trekken, onder voorwaarde van hervormingen en bezuinigen, geld kunnen lenen. Een 'lender of last resort' is noodzakelijk. Daarbij kunnen de ECB, een groot Europees noodfonds of, onder strikte voorwaarden, Euro-obligaties voor specifieke doeleinden, nuttige instrumenten zijn.

Voor overheden die in alle redelijkheid niet in staat zijn hun schulden af te betalen moet schuldsanering onder zeer strikte voorwaarden mogelijk zijn. Daarbij zal Nederland, evenals de overige EU-lidstaten, moeten helpen bij het voorkomen van het instorten van hun bankstelsel en hun pijnlijke economische aanpassingsproces.

We moeten vooruit met de politieke integratie. Met een Europees Parlement dat meer zeggenschap krijgt over de begroting, alle Europese beleidsterreinen en het aanblijven van individuele commissarissen. Met een kleinere representatieve Commissie met een direct gekozen President. Ingebed in afdwingbare grondrechten en openbaarheid van bestuur. Met een Nederlandse regering en parlement die zich vroeg, actief, transparant en goed voorbereid mengen in de besluitvorming in dit federale Europa.

GroenLinks

De macht van de financiële sector moet getemd worden. Banken mogen niet langer ‘te groot om te falen’ zijn. Hogere kapitaalbuffers en scherper Europees toezicht zijn noodzakelijk als we een herhaling van de crisis willen voorkomen. Risicovolle activiteiten van banken worden gescheiden van de spaartegoeden voor consumenten en bedrijven. GroenLinks vindt dat banken dienstbaar moeten zijn aan mensen en bedrijven – niet aan bankiers en hun bonussen.

Meer begrotingsdiscipline is noodzakelijk voor duurzame overheidsfinanciën. Maar om nu de economie weer aan de gang te krijgen, heeft de eurozone vooral meer solidariteit en investeringen nodig. Zo kan deze crisis de opmaat zijn voor een politiek sterker Europa. Nu afzonderlijke landen aan de grenzen van hun financiële mogelijkheden zitten, dient de kracht van de gemeenschappelijke munt te worden benut. Met behulp van de Europese Centrale Bank moet een geloofwaardige beschermingswal voor de Eurolanden worden opgeworpen en een ambitieuze Green New Deal worden gelanceerd.

Nederland spant zich in voor een krachtig Europees en mondiaal toezicht op de financiële markten. De regering werkt mee aan een Europees kader voor de sanering of ontmanteling van probleebanken, waarbij obligatiehouders meebetalen. Er komt een Europees depositogarantiefonds, dat door de banken zelf wordt gevuld.

De bankenbelasting wordt uitgebreid zodat niet alleen de systeembanken, maar alle grotere banken een stevige bankenbelasting gaan betalen.

Binnen de EU en het Internationaal Monetair Fonds pleit Nederland voor een heffing op financiële transacties, die speculatieve handel tegengaat en markten stabiliseert. Deze heffing dient ook een Tobintaks op grote valutatransacties te omvatten.

Risicovolle activiteiten van banken worden gescheiden van de nutsfuncties van banken ten behoeve van consumenten en bedrijven.

Banken moeten hogere kapitaalbuffers gaan aanhouden om weerbaarder te zijn in het geval van een crisis.

Nederland ijvert voor een onafhankelijk internationaal hof voor overheidsschulden. Als de schuldenlast van een land onhoudbaar wordt, bepaalt dit hof welk gedeelte moet worden kwijtgescholden.

Nederland streeft ernaar dat het Begrotingspact, dat buiten de EU om door 25 landen gesloten is, zo snel mogelijk wordt vervangen door reguliere Europese wetgeving, waarover het Europees parlement meebeslist.

Nederland pleit voor versterking van de beschermingswal voor de eurozone, door middel van een hoger euronoodfonds, gevoed door de Europese Centrale Bank, en de invoering van euro-obligaties. Dat verkleint risico's op nieuwe reddingsoperaties.

Eurolanden die aankloppen bij het euronoodfonds komen onder strikt Europees toezicht te staan, maar wordt tevens een perspectief geboden op economisch en sociaal herstel.

ChristenUnie

De oplossing voor de Europese crisis is niet de vlucht naar voren naar meer Europa, maar minder en een beter Europa.

Een solide bankwezen, betrouwbare verzekeraars en krachtige pensioenfondsen: dat vergt spaarvormen, verzekeringen en andere financiële producten die transparant zijn en eenvoudig. En een scheiding van nuts- en spaarbanken, zodat mensen kunnen kiezen voor zekerheid en hun spaartegoeden geen onnodige risico's lopen. Maar ook kostentransparantie en rentebegrenzings bij leningen. En een zuivere relatie tussen (top)beloningen, werknemersbelangen en klantenbelangen. Pensioenfondsen beheren het vermogen van ons allemaal. Als zij een deel van hun vermogen maatschappelijk verantwoord in eigen land beleggen, profiteren we niet alleen van financieel rendement, maar ook van het maatschappelijk rendement.

In een verantwoord economisch systeem is het toezicht op orde. Omdat Nederland onderdeel uitmaakt van een monetaire unie dient het toezicht op banken in Europese afstemming tussen de verschillende nationale toezichthouders plaats te vinden. Voor de Nederlandse belastingbetaler levert dit een stabielere en beter gecontroleerd systeem op.

Europa van de lidstaten. Goede samenwerking tussen zelfstandige lidstaten, dat is de kern van de Europese Unie. Daarbij passen geen verdere stappen naar een politieke unie.

Voor de financiële stabiliteit van Nederland is het van belang dat er stabiele systeembanken zijn die stabiele geldstromen garanderen. Negatieve gevolgen van investeringen met een hoog risico mogen daarom niet gedragen worden door systeemproducten: laat het risico daar waar het hoort. Het kan niet zo zijn dat risicovolle producten het systeemdeel van de bank omver kunnen werpen. De ChristenUnie kiest voor:

Betere solvabiliteit. Het mogelijk verhogen van de solvabiliteitsnorm om hoge risico's niet door systeemproducten te laten dragen. Naarmate een bank meer risico's loopt, zal de solvabiliteitsnorm hoger moeten zijn.

Een toekomstvast depositogarantiestelsel. Het herzien van het depositogarantiestelsel. Banken met een hoger risicoprofiel of een lagere rating dragen meer bij aan het garantiestelsel dan banken met een laag risicoprofiel of een hoge rating. Deze bijdrage wordt gekoppeld aan het totale leen- en spaarportfolio. De garantie wordt verlaagd naar 50.000 euro.

De financiële sector moet weer een toonbeeld van degelijkheid worden. Daarvoor is nodig dat veel evenwichtiger wordt omgegaan met risico's en dat bonussen effectief aan banden worden gelegd, bijvoorbeeld door ze te maximeren en de fiscale aftrekbaarheid van salariëring te beperken tot het vaste

deel van het salaris en het variabele deel – met name de bonussen – daarvan uit te sluiten (zie voor andere voorstellen over het beloningsbeleid bij banken en het toezicht op banken hoofdstuk 5).

De ChristenUnie wil strengere eisen aan banken opleggen dan ‘Basel III’ (dat is een set afspraken over met name de kapitaalseisen aan banken). De eigen vermogenspositie van veel banken is onvoldoende om nieuwe schokken te kunnen opvangen. Daarom moet de zogenoemde ‘core tier one capital ratio’ van een bank niet slechts 7 procent bedragen, zoals ‘Basel III’ eist, maar veeleer het dubbele. Daarnaast dienen banken transparanter te worden over hun financiële situatie. Zo zouden staatsleningen op de balansen realistischer gewaardeerd moeten worden, bijvoorbeeld tegen marktkoersen, zodat mogelijke tekorten direct zichtbaar worden.

Leren van het verleden: geen nieuwe kredietbubbel. Tijdens de krediet- en de daarop volgende schuldencrisis zijn de korte rentes door onder andere de Europese Centrale Bank extreem verlaagd. Hiermee is geld erg goedkoop geworden en wordt het maken van schulden bevorderd. Juist dit beleid heeft tot de crisis geleid. De ChristenUnie vreest dat geld te lang goedkoop wordt gehouden, waardoor de kiem voor een volgende crisis weer is gelegd. Dit moet worden voorkomen.

Versterking democratie. De Tweede Kamer moet inspraak houden bij het aanpakken van de schuldencrisis in Europa. Nederland heeft, ondanks verzet van de ChristenUnie, het budgetrecht en vetorecht m.b.t. het permanente noodfonds overboord gezet.

De ChristenUnie wil geen Europese belasting en geen Europese obligaties (eurobonds).

Oplossingen die perspectief bieden. Koste wat kost de eurozone in stand houden is niet per definitie de beste oplossing. Alle mogelijkheden moeten worden onderzocht om tot oplossingen te komen, waarbij er weer echt perspectief komt voor alle Eurolanden.

Onderzoek naar het opsplitsen van de eurozone. Nederland kan andere landen niet dwingen de eurozone te verlaten, maar Nederland kan en moet voor zichzelf wel de alternatieven snel en serieus onderzoeken.

De ChristenUnie is groot voorstander van samenwerking tussen zelfstandige lidstaten. Het door de individuele lidstaten ingerichte democratisch bestel is en blijft de belangrijkste drager van legitimiteit en democratische verantwoording. Besluiten moeten zo dicht mogelijk bij de burger worden genomen en door een meerderheid van burgers worden gedragen. Dit verhoudt zich slecht tot machtsconcentratie en een politieke unie. De ChristenUnie staat voor Eurorealisme. De ChristenUnie wil de Europese samenwerking terugbrengen naar rationele en realistische propoities.

De ChristenUnie was tegen de vorming van een monetaire unie in Europa, omdat deze werd gevormd door landen met zeer ongelijksoortige en ongelijkwaardige economieën. Bovendien zou een monetaire unie gemakkelijk kunnen leiden tot een politieke unie, wat de ChristenUnie ongewenst acht. De ChristenUnie heeft daarom als één van de weinige Nederlandse politieke partijen tegen de invoering van de euro gestemd en tegen de toetreding tot de eurozone van landen als Griekenland en Italië. Een muntunie met leden die economisch zo verschillend zijn, dat kon niet goed gaan en dat is na het uitbreken van de kredietcrisis gebleken. Economisch zwakke landen hebben sinds de invoering van de euro niet

meer de mogelijkheid 'hun' munt te devalueren ten opzichte van landen als Duitsland en Nederland. De oplopende schulden in deze landen leiden tot dramatische gevolgen voor de bevolking. Er moet worden gezocht naar een oplossing met perspectief voor alle Eurolanden. Een vertrek van Griekenland uit de eurozone lijkt onafwendbaar, en is wellicht in het belang van de Grieken zelf. Voor andere landen is dit mogelijk ook het geval.

De ChristenUnie is bereid verantwoordelijkheid te nemen in het aanpakken van de eurocrisis. Afgelopen jaar hebben we dat laten zien door ons uit te spreken voor het afwaarderen van schulden van Griekenland en voor het begrotingspact. Het begrotingspact betreft Europese maatregelen die de begrotingsdiscipline van lidstaten versterken en de mogelijkheid bieden voor toezicht en sancties als landen zich niet aan de begrotingsafspraken (het Stabiliteits- en Groeipact) houden. Het is onvermijdelijk dat landen uit de eurozone die zich niet aan de regels houden, financiële sancties vanuit Brussel opgelegd krijgen, maar ook dat internationaal nieuwe afspraken gemaakt zullen moeten worden rond de regulering van de kapitaalmarkten en de handel in derivaten.

We zien dat de democratische legitimatie onder druk staat bij de pogingen om de euro te redden. De Tweede Kamer heeft bij zowel het tijdelijke noodfonds als bij het permanente noodfonds – ondanks amendementen en moties van de ChristenUnie – met een ruime meerderheid bevoegdheden weggegeven. Terwijl het over vele tientallen miljarden gaat, heeft de Tweede Kamer hier deels het budgetrecht en vetorecht op ingeleverd. De ChristenUnie is niet tegen een noodfonds, maar door op deze manier parlementaire bevoegdheden weg te geven wordt de democratische controle geweld aangedaan, en dat ondermijnt bovendien de steun van de bevolking voor de Europese Unie.

De ChristenUnie wil de werkelijkheid nuchter onder ogen zien. Wij willen in het debat over het aanpakken van de eurocrisis alle opties onderzoeken. We beseffen dat elke stap, elke poging tot een oplossing, veel (financiële) pijn zal doen. Dat geldt ook voor het in stand houden van de euro. De ChristenUnie vindt doormodderen geen optie. Het overeind houden van banken en zwakke Eurolanden door lidstaten met een sterke economie, waardoor in feite de schuldenlast in stand blijft, is uiteindelijk geen oplossing. Ook niet voor die landen zelf. De Europese Centrale Bank (ECB) is een reddingboot die overvol is en moet stoppen met het opkopen van schuldpapieren van Zuid-Europese landen. De schulden die zijn gemaakt moeten uiteindelijk worden afgelost en waar nodig ook worden kwijtgescholden.

De ChristenUnie wil alle mogelijkheden onderzoeken om tot oplossingen te komen waarbij er weer echt perspectief is voor alle Eurolanden. Een Nederlandse 'Alleingang' is zeer onverstandig. Daarom wil de ChristenUnie ook in beeld brengen wat de gevolgen zijn van het verkleinen, het opsplitsen of het met gelijkgezinde landen uit de eurozone stappen in vergelijking met het in stand houden van de huidige eurozone.

SGP

Europa moet zijn grenzen kennen. De Europese Unie (EU) moet ten dienste staan van de lidstaten en niet andersom. Europese integratie is geen doel in zichzelf. In de afgelopen decennia heeft de SGP daarom vaak 'nee' gezegd tegen nieuwe Europese verdragen. Meestal omdat de EU te hard van stapel liep. Om die reden stemde de SGP met overtuiging tegen het verdrag van Lissabon, maar recent ook tegen het

zogenaamde ESM-verdrag. Nog weer eerder sprak de SGP zich uit tegen invoering van de euro. Ongelijksoortige economieën en culturen moet je niet in één mal willen stoppen. Dat leidt alleen maar tot blijvende subsidie van Zuid-Europese landen door Noord-Europese landen.

Er moet een alternatief komen voor de miljardensteun die keer op keer naar Zuid-Europese landen gaat. Splitsing van de euro moet serieus onder ogen worden gezien.

Landen die zich niet aan de EU-afspraken houden en landen die op termijn onvoldoende economische potentie hebben moeten uit de euro gezet kunnen worden.

Verdragen waarin nationale soevereiniteit wordt overgeheveld naar Brussel mogen pas in werking treden als die zowel in de Tweede Kamer als in de Eerste Kamer een tweederde meerderheid hebben.

De financiële en economische crisis laat zien dat een beleid waarbij geen duidelijke kaders worden gesteld aan marktwerking en waarbij financiële instellingen te veel marktmacht krijgen, erg risicovol is. Europa moet het toezicht op banken en bedrijven verbeteren.

De economische crisis is mede veroorzaakt door te risicovolle investeringen. Er moet beter toezicht komen op de financiële sector. Bonussen die aanzetten tot risicovol beleggen en investeren, moeten zoveel mogelijk worden ingedamd.

Er komt geen EU-belasting.

Partij voor de dieren

Geld is een middel, geen doel. De invoering van een gezamenlijke munt, de euro, zonder de voorafgaande basis van een democratische politieke unie is een vergissing geweest. Nu de problemen zich opstapelen wordt door anderen een vergaande politieke eenwording bepleit, ondanks kritiek van onder meer de Europese Rekenkamers op het democratisch tekort bij de overdracht van bevoegdheden. De Partij voor de Dieren vindt dat je politieke samenwerking niet kunt forceren en dat dit dus de verkeerde volgorde is.

Bij belangrijke besluiten over de toekomst van de euro en de inrichting van de Europese Unie wordt een raadgevend referendum georganiseerd.

Nederland verzet zich tegen en draagt niet bij aan het Europese Noodfonds ESM. In het ESM-verdrag wordt geregeld dat Nederland garant staat voor 40 miljard aan het Europees noodfonds waar het Nederlands parlement geen feitelijke zeggenschap over heeft.

Toezicht op gemeenschappelijke fondsen wordt democratisch gelegitimeerd via onafhankelijke controle.

Nederland draagt geen ingrijpende bevoegdheden met betrekking tot haar monetair beleid of haar bestuur over aan Brussel zonder volksraadpleging.

Er wordt met spoed een exitstrategie ontwikkeld voor landen die wat betreft hun financieel beleid niet passen binnen de Eurozone.

Lidstaten die dreigen te bezwijken onder hun schuldenlast worden geholpen bij de wederopbouw van hun economie op een manier die te dragen is voor de bevolking. Verantwoorde schuldsanering vormt daarbij het uitgangspunt.

Banken worden gesplitst in nutsbanken (betalingsverkeer, spaargeld en lokale kredietverlening) en zakenbanken, zodat in geval van calamiteiten de publieke functies eenvoudiger gered kunnen worden.

Banken mogen geen risico's nemen die losstaan van het klantbelang. Handel voor eigen rekening wordt verboden

Partij 50+

50PLUS is niet tegen Europa of de euro. Wij denken toekomstgericht. Wel zijn we tegen het onbegrensd uitbreiden van het ESM-noodfonds. Volgens deskundigen tijdens een hoorzitting van de Eerste Kamer op 12 juni 2012 is er eerder 1500 miljard dan de maximale 500 miljard nodig. Door het instabiele regeringsbeleid draaien de belastingbetalers hier de komende jaren voor op. Dat is wanbeleid en onaanvaardbaar.

Appendix B - Toelichting op invulling standpunten

In deze appendix wordt verantwoord hoe de nadere invulling is gemaakt van de politieke standpunten van politieke partijen op zaken die niet in de programma's worden genoemd. Allereerst zijn de websites geraadpleegd van de politieke partijen. Als dat niets opleverde, is in het archief van de Tweede Kamer en krantenarchieven gezocht naar stukken over de standpunten van politieke partijen over bepaalde kwesties. Ook geven de financieel woordvoerders van de politieke partijen duidelijkheid over de partijstandpunten in berichtgeving in kranten en andere media. Zelfs Twitterberichten zijn bruikbaar gebleken bij gebrek aan officiële documenten.

Daarnaast is bezien of politieke partijen in het recente verleden een standpunt hebben ingenomen op een bepaald onderwerp. Vervolgens is aangenomen dat dit nog steeds hun standpunt is. Aangezien politieke partijen van standpunt kunnen veranderen (dat hoeft niet altijd draaien maar kan ook voortschrijdend inzicht zijn) is 2009 als uiterste houdbaarheidsdatum genomen.

Bovendien is bezien of bepaalde standpunten logischerwijze moeten volgen uit andere standpunten van politieke partijen. Bijvoorbeeld, de SP is tegen een groter noodfonds. Invoering van eurobonds is dan niet logisch aangezien het noodfonds de facto wordt gevuld met een vorm van eurobonds.

De interpretatie van de partijprogramma's en partijstandpunten hoeft niet dezelfde te zijn als die van de politieke partijen. Zo kunnen partijen bijvoorbeeld zeggen dat ze tegen het herstructureren en herkapitaliseren van banken zijn met publiek geld, zoals de VVD, maar vervolgens toch akkoord gaan met het Europese akkoord om de Spaanse banken te herkapitaliseren. Dan is het standpunt van de partij op zijn minst niet duidelijk, dan wel inconsistent.

Het is denkbaar dat per ongeluk een (interpretatie)fout is gemaakt bij de weergave van partijstandpunten. Het wordt dan op prijs gesteld dit te melden (bjacobs@ese.eur.nl) zodat dit zo spoedig mogelijk kan worden gecorrigeerd.

VVD

Existentie euro

Aangenomen moet worden dat de VVD verder wil met de euro gezien de steun die ze, meestal op het laatste moment in de politieke besluitvorming, tot nu toe steeds heeft verschaft. Ook in het verkiezingsprogramma staan opmerkingen die hiermee in lijn zijn. Uit de afwijzende reacties van de VVD op het Lombard Street rapport van de PVV blijkt bovendien dat de VVD niet naar de gulden terug wil (FD, 2012f). De VVD heeft zich nooit officieel uitgelaten of ze de euro zou willen opsplitsen in een neuro-zeuro, ondanks enige uitlatingen van Patrick van Schie van het Wetenschappelijk bureau in die richting. Zijn ideeën vielen bij sommige VVD-prominenten slecht (AD, 2011).

Reparatie euro

De VVD ziet geen uitgebreide rol voor de ECB om obligaties op te kopen en laat de ECB volledig binnen haar mandaat opereren, zie opmerkingen van financieel woordvoerder Harbers naar aanleiding van Draghi's laatste speech (ANP, 2012) en het Kamerverslag (Tweede Kamer, 2012a). Rutte zei eerder in Elsevier: "Wij weigeren de geldpers aan te zetten" (Elsevier, 2011). De VVD wil ook geen banklicentie

voor het noodfonds (RD, 2012). Daarnaast is aangenomen dat de VVD bereid is tot schuldhierstructurering bij insolvabele landen, gezien liberale principes die stellen dat overheden niet moeten opdraaien voor mislukte investeringen van private partijen. Dit is ook in lijn met VVD-steun aan de herstructurering van de Griekse schuld (PSI).

Banken

De VVD wil pas over een bankunie nadenken als eerst alle problemen in het Europese bankwezen zijn opgelost. Maar de problemen in het Europese bankwezen verdwijnen niet zonder een bankunie. De VVD is wel voor strenger Europees banktoezicht zoals ook Mark Rutte een aantal keren heeft geroepen en in lijn met opvattingen van financieel woordvoerder Harbers. Premier Rutte wil geen bankunie met Europees depositogarantiestelsel en het delen van kosten van bankreddingen ('burdensharing') (NRC, 2012b). Dit is conform opmerkingen van financieel woordvoerder Harbers (2012a). Deze lijn is bovendien consistent gebleken. De VVD steunde Rutte uiteindelijk wel toen Europa besloot tot de grote schoonmaak in het Spaanse bankwezen en de herkapitalisatie van Spaanse banken met 100 miljard. Hier is 'inconsistent' ingevuld. De VVD geeft op de website aan voor hogere kapitaal-eisen te zijn (VVD, 2012) evenals voor het stoppen van handel voor eigen rekening ('Volcker rule') (Tweede Kamer, 2012b). De VVD is tegen scheiding van spaar en zakenbanken, maar wel voor het scheidbaar maken van zakenbank- en spaarbankactiviteiten, zie Harbers (2012a) en Tweede Kamer (2012b). De VVD wil geen financiële transactiebelasting, zie Harbers (2012) en Tweede Kamer (2012a). Uit de CPB doorrekening blijkt dat de VVD geen hogere bankenbelasting meer wil na de verhoging daarvan in het Kunduzakkoord (CPB, 2012c). De VVD geeft op haar website aan de bonussen te willen toetsen aan de lange-termijndoelstellingen van financiële instellingen (VVD, 2012).

Begrotingscontrole

Logischerwijze wordt aangenomen dat gezien de nadruk op begrotingscontrole in hetverkiezingsprogramma, de VVD niet is voor versoepeling van de begrotingseisen.

Onevenwichtigheden Eurozone

De VVD heeft keer op keer aangegeven een (logisch inconsistente) asymmetrische interpretatie te hebben van de Europese begrotingsregels: die gelden alleen voor andere landen, maar niet voor Nederland ('Nederland zal zich altijd aan de afspraken houden'), zie ook FD (2011a). Vandaar ook dat de VVD wel wil dat bij macro-economische onevenwichtigheden wel in andere landen wordt ingegrepen, maar niet in Nederland. Zie ook de recente ophef naar aanleiding van aanbevelingen van commissaris Rehn omtrent de hypotheekrenteaftrek. Evenmin zal de VVD begrotingsbeleid willen coördineren als dat betekent dat de Nederlandse soevereiniteit wordt ingeperkt.

Politieke unie

De VVD is niet voor het uitspreken van een veto bij noodoperaties uit het noodfonds aangezien ze daar in de afgelopen periode mee akkoord is gegaan. De VVD wil geen soevereiniteit overdragen aan Brussel, gezien de talloze uitspraken daarover door Mark Rutte. Maar de VVD heeft echter wel aangedrongen op controle door de begrotingscommissaris (Rehn) van de EC en die heeft bevoegdheden gekregen in te grijpen in landen die hun begroting niet op orde hebben. Aangenomen is dat de VVD geen controle wil via het Europese Parlement op Eurocommissaris Rehn, aangezien die kan worden geïnterpreteerd als een

verwatering van de nationale soevereiniteit. Om die reden zal de VVD ook niet streven naar een politieke unie en Europese belastingen afwijzen. De VVD is een verklaard tegenstander van het referendum, dus uitbreidingen van Europese bevoegdheden worden niet aan de kiezer voorgelegd.

SP

Existentie euro

De SP heeft voor zover bekend nooit het officiële standpunt ingenomen te willen ophouden met de euro of landen uit de euro te willen zetten. Daarentegen zijn de standpunten die de SP heeft ingenomen tegen de Europese steun aan Griekenland niet goed verenigbaar met behoud van Griekenland in de Eurozone. Vandaar dat hier vraagtekens staan. Wel heeft financieel woordvoerder Irrgang (AD, 2011) aangegeven liever een terugkeer van de gulden te willen dan een neuro-zeuro combinatie. Vandaar dat de SP verondersteld wordt tegen een splitsing van de euro te zijn in een neuro-zeuro.

Reparatie euro

De SP geeft aan het noodfonds te willen stoppen en alle Europese steun via de ECB te organiseren. Hieruit moet de conclusie worden getrokken dat de SP ook tegen eurobonds is aangezien het noodfonds feitelijk gevuld wordt met een soort eurobonds, alleen onder strengere voorwaarden. De SP moet logischerwijze dan ook tegen de bankvergunning van het noodfonds zijn. De SP wil bovendien de reddingskosten in de euro uitsluitend monetair financieren door de ECB in te zetten voor steunoperaties. De SP wijst strikte conditionaliteit als het gaat om bezuinigingen en de vereiste 'neoliberale' hervormingen af als landen onder een programma van het noodfonds of bijvoorbeeld de 'Trojka' (EU-IMF-ECB) komen.

Banken

Roemer (2012) stelt op de website dat de SP geen Europees depositogarantiestelsel wil. Op de SP website staat dat de SP een bankenresolutieregime wil, maar niet dat dit Europees moet geschieden (SP, 2012a). De SP wijst iedere vorm van noodsteun aan de financiële sector af. Uit de reactie van de SP op de laatste Eurotop waarin is afgesproken het Spaanse bankwezen te herkapitaliseren met Europees geld moet de conclusie worden getrokken dat de SP hier geen heil in ziet (NRC, 2012a). Ook is bekend dat de SP wil dat obligatiehouders van banken wil laten betalen bij bankherstructureringen (ANP, 2011a). Toch wil ze tegelijkertijd dat banken wel geherstructureerd worden. Hoe dat kan zonder noodsteun aan de financiële sector is niet duidelijk. Vandaar het predicaat 'inconsistent' bij herstructurering van banken. Wel wordt aangenomen dat de SP voor het stoppen van handel voor eigen rekening bij banken is. Dit volgt logischerwijze uit het pleidooi van de SP voor het scheiden van zaken- en spaarbanken.

Onevenwichtigheden Eurozone

Hoewel de SP voorstander is van meer inflatie door de ECB, wijst de SP de voorgestelde procedures om Europese macro-economische onevenwichtigheden te verkleinen af, zie ook Van Bommel (2010). De SP heeft aangegeven Nederland minder hard moet bezuinigen; als perifere landen bezuinigen moeten de kernlanden het rustiger aan doen (VK, 2012). Maar dit standpunt is strijdig met voorgaande standpunt; begrotingscoördinatie betekent ook dat bij omgekeerde onevenwichtigheden Nederland zou moeten bezuinigen en bijvoorbeeld perifere landen meer zouden gaan uitgeven. Veel SP standpunten zijn

logischerwijze niet verenigbaar met het idee dat de SP voor een federaal Europa of Europese belastingen zou zijn. Daarom wordt aangenomen dat de SP deze ideeën afwijst. De SP was tegen het opgeven van het Nederlandse veto bij de noodsteunoperaties uit het noodfonds (FD, 2012a).

PvdA

Existentie euro

Financieel woordvoerder Plasterk heeft meerdere malen aangegeven alles te willen doen om te euro te behouden (zie bijv. FD, 2012c). De PvdA heeft geen duidelijke opvattingen over het opbreken van de euro in een neuro-zeuro, maar gezien de onvoorwaardelijke steun aan het voortbestaan van de euro lijkt het zeer onwaarschijnlijk dat de PvdA de euro wil splitsen, vandaar dat hier 'nee' is ingevuld. Daarnaast dreigt de PvdA landen niet met uitzetting uit de euro, zoals sommige andere partijen dat wel doen en wil Griekenland het liefst binnenboord houden (Tweede Kamer, 2012a).

Reparatie euro

De PvdA is voor de herstructurering van schulden van failliete overheden blijkens haar steun aan de Griekse PSI en tegen het gebruik van het Europese veto bij noodoperaties gezien haar steun aan de regering voor het noodfonds. Uit de steun die de PvdA verleent aan de mogelijkheid van de ECB om in te grijpen en de steun voor een groter noodfonds en/of Eurobonds, trekken wij de conclusie dat een bankvergunning ook tot de mogelijkheden behoort. Feitelijk is dit het voortzetten van het opkoopprogramma van de ECB via het noodfonds.

Banken

De PvdA steunt wel het idee om de banken scheidbaar te maken in geval van nood en steunt ook het stoppen van handel voor eigen rekening ('Volcker rule'), maar bepleit niet het scheiden van zaken- en nutsbanken (PvdA, 2012). De PvdA wil zowel de bankenbelasting verhogen als een financiële transactiebelasting invoeren (PvdA, 2012).

Begrotingscontrole

De PvdA heeft de regeringslijn van de gedoogcoalitie VVD-CDA-PVV altijd gesteund voor Europese maatregelen om tot strengere begrotingsregels te komen en als een land zijn begroting niet op orde heeft kan het onder Europese curatele worden gesteld (FD, 2011b; RD, 2011). De PvdA heeft aangegeven dat Eurolanden minder moeten bezuinigen onder exceptionele omstandigheden, zie ook het verkiezingsprogramma. De PvdA heeft niet aangegeven stappen te willen ondernemen om tot begrotingscontrole via het Europese Parlement te komen.

Europese onevenwichtigheden

De PvdA steunt de plannen voor een Eurocommissaris die kan ingrijpen bij macro-economische onevenwichtigheden. De PvdA heeft niet aangegeven dat Europees begrotingsbeleid moet worden gecoördineerd. Evenmin heeft de PvdA gepleit voor het inzetten van de ECB om via hogere inflatie de onevenwichtigheden te verkleinen. Hier zijn dus vraagtekens ingevuld.

Politieke unie

De PvdA is tegen het gebruik van het veto bij noodsituaties in het noodfonds, gezien haar steun aan het ESM. De PvdA wijst een politieke unie/Europese Federatie af gezien haar steun aan een motie van Arie Slob op 17 februari 2011 (Tweede Kamer, 2011). De PvdA wijst Europese belastingen vermoedelijk niet af gezien haar steun voor bijvoorbeeld de financiële transactiebelasting, maar zeker is dit niet. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de PvdA een referendum wil bij belangrijke beslissingen omtrent overdrachten van Europese bevoegdheden.

PVV

Existentie euro

De meeste aanvullingen in standpunten van de PVV vloeien rechtstreeks voort uit de opvatting dat Nederland uit euro moet stappen. Dus splitsing in neuro en zeuro wordt logischerwijze ook afgewezen omdat de (n)euro dan alsnog in Nederland blijft bestaan.

Reparatie euro

Voor zover er nog sprake is van hulp uit het noodfonds is aangenomen dat de PVV staat op strikte conditionaliteit. Het is niet duidelijk wat de PVV wil met de schuldenproblematiek die ontstaat als landen of banken failliet gaan bij het opbreken van de euro. Logischerwijze moet de PVV dan aanvaarden dat verliezen bij alle landen en banken worden gedragen door obligatie- en aandeelhouders. Daarom is aangenomen dat de PVV voor herstructurering van staatsschuld is als dat nodig mocht zijn.

Banken

De PVV is blijkens financieel woordvoerder Van Vliet wel voor hogere kapitaaleisen (PVV, 2012). Ook is de PVV voor het scheiden van spaar- en zakenbanken zoals blijkt uit de kamerbijdrage van de PVV (2010) in reactie op het eerste rapport van commissie De Wit en Tweede Kamer (2012b). Ook steunt de PVV het verbod op handel voor eigen rekening (FD, 2012d). Verder is de PVV tegen bonussen in de financiële sector (PVV, 2009). De PVV wil geen financiële transactiebelasting (PVV, 2011b).

Begrotingscontrole

De PVV wil niet langer voldoen aan het GSP, hetgeen geïnterpreteerd is als een versoepeling van het GSP. Het volgt logischerwijze uit andere standpunten dat de PVV geen stappen wil naar meer Europese invloed op begroting.

Europese onevenwichtigheden

De PVV is geen voorstander van verder ingrijpen door de ECB (PVV, 2011a). Dus wil de PVV geen rol voor de ECB om inflatie te creëren teneinde Europese onevenwichtigheden te verkleinen.

Politieke unie

Gezien de consistente afkeer van Europa wordt aangenomen dat Europese belastingen worden afgewezen.

CDA

Existentie euro

Aangenomen wordt dat het CDA voor behoud van de euro is, gezien opmerkingen in het verkiezingsprogramma. Ook uit de afwijzende reacties van de CDA op het Lombard Street rapport van de PVV blijkt dat het CDA niet naar de gulden terug wil (FD, 2012f). Vermoedelijk is het CDA ook tegen een opsplitsing in neuro-zeuro, maar dat is niet duidelijk. Wel is het aannemelijk dat CDA voorstander van een exit van landen uit de euro gezien herhaalde opmerkingen van Minister de Jager (FD, 2012c) – ook samen met Rutte in de *Financial Times* – en uitspraak van woordvoerder Blanksma (RD, 2012).

Lener-in-laatste-instantie overheden- herstructurering insolvabele overheden

Minister de Jager wijst ingrijpen van de ECB op de obligatiemarkten af: ‘symptoombestrijding’ volgens uitspraken van De Jager in het FD (2012c). Aangenomen is dat dit standpunt wordt gedeeld door het CDA en dat dit is wat ze bedoelen met een ‘onafhankelijke ECB’ in het verkiezingsprogramma. Het CDA wil ook geen banklicentie voor het noodfonds (RD, 2012). Wel is aangenomen dat – gezien meerdere uitspraken van Minister de Jager – het CDA niet afwijzend staat tegenover een vergroting van het noodfonds. Maar onduidelijk is of het CDA het noodfonds wil verhogen naar 3000 miljard euro, hetgeen vereist is om op een geloofwaardige manier op te treden. Op strikte conditionaliteit heeft het CDA ook altijd aangedrongen. Gezien de eerdere steun van het CDA aan de PSI van Griekenland en de nadrukkelijke koers van Minister de Jager in Europa om ook de obligatiehouders te laten meebetalen veronderstellen we dat het CDA voor herstructurering van overheidsschulden is.

Banken

De CDA Kamerfractie heeft samen met het wetenschappelijk bureau een notitie geschreven over de toekomst van de financiële sector (CDA, 2012). Daarin kunnen we diverse standpunten terugvinden die we – gezien de betrokkenheid van de Kamerfractie – als uitgangspunt nemen voor de standpuntbepaling van het CDA. Het CDA wijst een scheiding van zaken- en spaarbanken af, maar streeft wel scheidbaarheid van zaken- en spaarbanken na (‘living will’). Het CDA lijkt ook voor een Europees depositogarantiestelsel te zijn, maar is daar niet heel expliciet over (zie CDA, 2012, p.21). Het CDA steunde wel de motie van Samsom voor een bankenunie (Tweede Kamer, 2012c). Daarnaast wil het CDA niet langer dat banken voor eigen rekening handelen (CDA, 2012). Ook wil ze een Europees bankresolutieregime met *burden sharing* bij bankreddiegingen (CDA, 2012). Banken zouden bovendien niet meer voor eigen rekening moeten handelen (CDA, 2012). Het CDA wil een hogere bankenbelasting als dat in Europees verband gecoördineerd wordt ingevoerd (CDA, 2012). Het wijst een financiële transactiebelasting af (CDA, 2012). Ook bepleit het CDA het begrenzen van de bonussen in de financiële sector (CDA, 2012).

Begrotingscontrole

Aangenomen is, gezien uitspraken van zowel De Jager als financieel woordvoerder Blanksma, dat het CDA niet voor versoepelde begrotingsregels is en dat Europa mag ingrijpen in de begroting, zie ook de steun van het CDA aan het aangescherpte Stabiliteits- en Groeipact.

Macro-economische onevenwichtigheden

Het CDA is niet voor het inzetten van de ECB, zeker niet als dat is om bewust inflatie te creëren, zoals woordvoerder Blanksma laat weten (FD, 2012c). Het CDA heeft geen opvatting geventileerd om het begrotingsbeleid in te zetten voor het verminderen van Europese onevenwichtigheden.

Politieke unie

Het CDA zegt vrijwel niets over haar ideeën voor Europa, vergelijkbaar met de PvdA. Aangenomen is dat het CDA het subsidiariteitsbeginsel hanteert bij Europa. Dit is ook wat een woordvoerder in het FD (2012e) beweert. Daarom is aangenomen dat het CDA tegen meer invloed van het Europees Parlement is op de Europese Commissie en tegen Europese belastingen.

D66

Existentie euro

D66 wil de euro behouden wijst opbreken van de euro of uitzetten van landen uit de euro af vanwege het gevaar van een instortend financieel systeem (D66, 2012a).

Reparatie euro

Aannemelijk is dat D66 geen tegenstander is van een banklicentie voor het noodfonds. Uit de steun die de D66 verleent aan de mogelijkheid van de ECB om in te grijpen en de steun voor een groter noodfonds en/of Eurobonds, kan de conclusie worden getrokken dat een bankvergunning ook tot de mogelijkheden behoort. Feitelijk is dit het voortzetten van het opkoopprogramma van de ECB via het noodfonds.

Banken

D66 is tegen een financiële transactiebelasting (FD, 2011). Uit de CPB doorrekening blijkt dat D66 de bankenbelasting niet verder wil verhogen (CPB, 2012c). D66 wil geen volledige scheiding van spaar- en zakenbanken, wel het scheidbaar maken van spaar- en zakenbankactiviteiten. D66 is voor een Europees resolutieregime bij de banken (D66, 2012a). D66 wil zekere mate van begrenzing kunnen aanleggen via DNB aan de bonussen van bankiers (D66, 2012b).

Begrotingscontrole

D66 wil het SGP aanscherpen en niet versoepelen (D66, 2012a).

Macro-economische onevenwichtigheden

D66 geeft niet aan macro-economische onevenwichtigheden via het begrotingsbeleid te willen verkleinen, zie bijvoorbeeld D66 (2012a). D66 wil strengere afspraken dan in het aangescherpte Stabiliteitspact dat Europa bij ontsprende onevenwichtigheden kan ingrijpen (D66, 2012a). D66 heeft geen standpunt ingenomen over hogere inflatie om onevenwichtigheden te verkleinen.

Politieke unie

D66 was tegen een veto bij noodsteun uit het noodfonds. D66 streeft naar een federaal Europa met Europese belastingen en wil de Europese commissie controleren via het Europarlement. D66 lijkt geen

voorstander te zijn van een referendum over door D66 bepleite substantiële overdrachten van soevereiniteit naar Europa.

GroenLinks

Existentie euro

GroenLinks is voor behoud van de euro en tegen de invoering van de neuro-zeuro (ANP, 2011b). Ook uit de afwijzende reacties van GroenLinks op het Lombard Street rapport van de PVV blijkt dat de GroenLinks niet naar de gulden terug wil (FD, 2012f). Ook wil GroenLinks Griekenland niet de euro uitzetten (GroenLinks, 2012).

Reparatie euro

Aangenomen is dat GroenLinks geen tegenstander is van een banklicentie voor het noodfonds. Uit de steun die de GroenLinks verleent aan de mogelijkheid van de ECB om in te grijpen en de steun voor een groter noodfonds en/of Eurobonds, kan de conclusie worden getrokken dat een bankvergunning ook tot de mogelijkheden behoort. Feitelijk is dit het voortzetten van het opkoopprogramma van de ECB via het noodfonds.

Banken

GroenLinks wil de financiële sector aanslaan om de Europese fondsen mee te financieren. Daarom is aangenomen is dat GroenLinks voorstander is van het op Europees niveau delen van de kosten van bankreddingen en herkapitalisaties. Aangezien GroenLinks een scheiding wil aanbrengen tussen zaken- en spaarbanken, is het logisch te veronderstellen dat ze ook is voor het scheidbaar maken van zaken- en spaarbanken.

Begrotingscontrole

Op de website geeft GroenLinks (2012) aan voorstander te zijn van verscherpte budgettaire controlemechanismen. GroenLinks wil ook de rol van het Europees Parlement versterken.

Macro-economische onevenwichtigheden

GroenLinks zegt niets over verkleining van de macro-economische onevenwichtigheden te verkleinen middels het inzetten van de ECB (hogere inflatie) of het begrotingsbeleid. Wel wil GroenLinks meer bevoegdheden voor Europa om in te grijpen als macro-economische onevenwichtigheden te groot worden gezien haar steun aan het aangescherpte Stabiliteits- en Groeipact.

Politieke unie

GroenLinks was tegen een veto bij noodsteun uit het noodfonds. GroenLinks streeft naar veel grotere Europese integratie richting een federaal Europa (Sap en Eickhout, 2011). GroenLinks wil een Europese Conventie bijeen roepen voor zo'n verdragwijziging. Dit vatten wij op dat GroenLinks geen referendum hierover wil. GroenLinks heeft aangegeven voor Europese belastingen te zijn (Braakhuis, 2010).

ChristenUnie

Existentie euro

Hoewel het verkiezingsprogramma nog ruimte laat voor het onderzoeken van een neuro-zeuro, is financieel woordvoerder Carla Dik stellig. Volgens haar is het een goed idee te stoppen met de euro en over te gaan op invoering van een neuro-zeuro. Terugkeer naar de gulden wordt niet als een optie gezien (ND, 2012).

Reparatie euro

De ChristenUnie stemde tegen het noodfonds ESM, o.a. wegens het opgeven van een veto bij noodmaatregelen van het ESM. Het is daarom onwaarschijnlijk dat ChristenUnie voor een groter noodfonds is. De ChristenUnie wijst verder ingrijpen door de ECB af in het verkiezingsprogramma. De ChristenUnie wijst een bankvergunning voor het noodfonds van de hand (Tweede Kamer, 2012a). Aangenomen is dat de ChristenUnie – net als alle andere partijen – voor strikte conditionaliteit is, indien fondsen worden verstrekt.

Banken

De ChristenUnie wil wel een strenger banktoezicht maar dat niet op Europees niveau organiseren, wel willen ze dat nationale toezichthouders beter gaan samenwerken. De ChristenUnie wil zaken- en nutsbanken scheiden, hetgeen logischerwijze impliceert dat ze ook voor het beperken van handel voor eigen rekening is ('Volcker rule'). De ChristenUnie is tegen een bankenunie met een Europees depositogarantiestelsel en waarin crisisresolutie bij falende banken en herstructureringen op Europees niveau plaatsvinden. Een motie van Samson die daartoe oproept is door de ChristenUnie verworpen. Uit de CPB-doorrekening (CPB, 2012c) blijkt dat ChristenUnie de bankenbelasting niet verder wil verhogen. In het vorige verkiezingsprogramma was de ChristenUnie voorstander van de financiële transactiebelasting, maar we komen dit voorstel niet meer tegen in het huidige verkiezingsprogramma en de CPB doorrekening.

Begrotingsregels

De ChristenUnie heeft de regeringslijn van de gedoogcoalitie VVD-CDA-PVV gesteund voor Europese maatregelen om tot strengere begrotingsregels te komen. Als een land zijn begroting niet op orde heeft kan het onder Europese curatele worden gesteld (RD, 2011). Daarom is het onlogisch aan te nemen dat ChristenUnie de begrotingsregels zou willen afzwakken. Daarentegen wijst de ChristenUnie overdracht van soevereiniteit af. Dus is het onaannemelijk dat het Europese Parlement extra bevoegdheden krijgt.

Macro-economische onevenwichtigheden

ChristenUnie steunde het aangescherpte Groei en Stabiliteitspact dat Europa bij ontsprende onevenwichtigheden kan ingrijpen (RD, 2011). Gezien de afwijzing van verdere Europese integratie is het logisch te veronderstellen dat begrotingsbeleid niet in Europees verband wordt gecoördineerd; dat blijft een zaak van de lidstaten zelf. De ChristenUnie wijst verder ingrijpen door de ECB af in het verkiezingsprogramma, dus is het niet mogelijk dat de ECB kan ingrijpen om onevenwichtigheden te verkleinen via hogere inflatie.

Politieke unie

Het vloeit logischerwijze voort uit de standpunten van de ChristenUnie dat ze geen federaal Europa nastreeft. De ChristenUnie is principieel tegen referenda, dus ook over Europa.

SGP

Existentie euro

Het verkiezingsprogramma is niet heel expliciet over hoe de SGP de toekomst van de euro ziet. Financieel woordvoerder Dijkgraaf is daarentegen stellig dat het een goed idee is te stoppen met de euro en over te gaan op invoering van een neuro-zeuro. Terugkeer naar de gulden wordt als geen optie gezien (ND, 2012; Dijkgraaf 2012b).

Reparatie euro

De SGP stemde tegen het noodfonds ESM, o.a. wegens het opgeven van een veto bij noodmaatregelen van het ESM. Het is daarom hoogst onwaarschijnlijk dat de SGP voor een groter noodfonds is. De Eurofractie van de SGP wijst daarnaast Eurobonds af (SGP, 2012c). Beide standpunten zijn onverenigbaar met een banklicentie voor het noodfonds. De SGP is voor de herstructurering van schulden van failliete overheden blijkens haar steun aan de Griekse PSI. Opmerkingen van Dijkgraaf (2012a) zijn hier consistent mee. De SGP is tegen het openmarktprogramma van de ECB als dat ertoe leidt dat de rentes van perifere landen dalen en de SGP wil ook geen banklicentie voor het ESM (Tweede Kamer, 2012a). De SGP is voor strikte conditionaliteit bij noodmaatregelen, net als andere partijen, zoals in diverse kamerbijdragen door Dijkgraaf is gezegd.

Banken

De SGP wil wel een strengerbanktoezicht maar dat niet op Europees niveau organiseren, wel willen ze dat nationale toezichthouders beter gaan samenwerken (SGP, 2012a). De SGP is tegen een bankenunie met een Europees depositogarantiestelsel, tegen een crisisresolutie bij falende banken en tegen herstructureringen die op Europees niveau plaatsvinden (Dijkgraaf, 2012a), ook gezien het verwerpen van een motie van Samson die daartoe oproept. De Europarlementsfractie van de SGP wijst een financiële transactiebelasting af (SGP, 2012b). De SGP is wel voor hogere kapitaaleisen voor banken. Wordvoerder Dijkgraaf heeft telefonisch laten weten dat de SGP in beginsel is voor het verbieden van handel voor eigen rekening. Daarnaast wil de SGP banken niet scheiden in een nutsdeel en een zakendeel, maar wel scheidbaar kunnen maken. Uit de CPB doorrekening blijkt dat de SPG tegen het verhogen van de bankenbelasting is (CPB, 2012c).

Begrotingsregels

De SGP heeft de regeringslijn van de gedoogcoalitie gesteund voor Europese maatregelen om tot strengere begrotingsregels te komen. Als een land zijn begroting niet op orde heeft kan het onder Europese curatele worden gesteld (RD, 2011). Daarom is het onlogisch aan te nemen dat SGP de begrotingsregels zou willen afzwakken.

Macro-economische onevenwichtigheden

De SGP steunde het aangescherpte Groei en Stabiliteitspact dat Europa bij ontsprende onevenwichtigheden kan ingrijpen (RD, 2011). Ook het betoog van Dijkgraaf (2012b) sluit hierop aan; sterker hij bepleit dat ook bij grote onevenwichtigheden uitzetting uit de euro kan volgen. Gezien de afwijzing van verdere Europese integratie is het logisch te veronderstellen dat begrotingsbeleid niet in Europees verband wordt gecoördineerd; dat blijft een zaak van de lidstaten zelf. De SGP wijst verder ingrijpen door de ECB af, dus is het niet mogelijk dat de ECB kan ingrijpen om onevenwichtigheden te verkleinen via hogere inflatie.

Politieke unie

Het vloeit logischerwijze voort uit de standpunten van de SGP dat ze geen federaal Europa nastreeft. Aangenomen is dat ook het Europese Parlement niet meer bevoegdheden krijgt voor controle over nationale begrotingen. De SGP is principieel tegen referenda, dus ook over Europa.

Partij voor de Dieren

Existentie euro

De PvdD ziet niets in een gezamenlijke munt met landen niet economisch vergelijkbaar zijn, alleen landen met een vergelijkbaar economisch tempo (Ouwehand, 2011). Daaruit volgt logischerwijze dat de PvdD niet afwijzend staat tegenover splitsing van de euro is in neuro-zeuro. Daarnaast pleit de PvdD her en der voor de invoering van parallelle munten.

Reparatie euro

De PvdD ziet geen heil in het openmarktprogramma van de ECB (Ouwehand, 2011). Ook wil de PvdD geen groter noodfonds ('ongedekte cheques') (Thieme, 2011a). Dat impliceert logischerwijze dat de PvdD ook is tegen eurobonds, want het noodfonds is de facto gevuld met eurobonds (onder strikte conditionaliteit). Ook is de PvdD dan tegen een bankvergunning voor het noodfonds.

Banken

De PvdD wil geen bankenunie, wel Europees bankentoezicht (Thieme, 2012a, b). PvdD wil een financiële transactiebelasting (PvdD, 2012a). De PvdD wil ook dat banken grotere kapitaalbuffers hebben (Thieme, 2010). Aangezien de PvdD nuts- en zakenbanken wil scheiden, is het logisch te veronderstellen dat ze dan ook minimaal scheidbare nuts- en zakenbanken wil. De PvdD wil ook een hogere bankenbelasting (2012b). De PvdD wil net als alle andere partijen de bonussen bij de banken begrenzen.

Begrotingscontrole

De PvdD is voor strikte begrotingsdiscipline (Thieme, 2011c), maar de PvdD wijst de plannen voor de Eurocommissaris voor begrotingszaken af (Ouwehand, 2011). Daaruit volgt dat de PvdD logischerwijze ook geen noodzaak ziet om begrotingscontrole via het Europese Parlement te organiseren.

Macro-economische onevenwichtigheden

De PvdD wijst ingrepen via de ECB af, dus ook om macro-economische onevenwichtigheden te verkleinen (Ouwehand, 2011). De PvdD wijst de plannen voor een Eurocommissaris af die ingrijpt bij

begrotingsproblemen en macro-economische onevenwichtigheden. Gezien de nadruk van de PvdD op nationale soevereiniteit in al haar bijdragen rond de Eurocrisis wordt aangenomen dat de PvdD geen voorstander is van ingrijpen bij macro-economische onevenwichtigheden.

Politieke Unie

De PvdD wijst iedere stap richting een politieke unie of federaal Europa af (Thieme, 2011b, 2012). Aangenomen wordt dat de PvdD dan ook geen Europese belastingen wil.

Aanvullende referenties

Algemeen Dagblad (2011), “Pleidooi voor neuro valt slecht bij VVD”, 14 november.

ANP (2011a), “SP: aandeelhouders banken niet ontzien”, 22 oktober 2011.

ANP (2011b), “VVD-prominent: nadenken over de ‘neuro’”, 12 november.

ANP (2012), “Kamermeerderheid Steunt ECB-President Draghi”, 2 augustus.

Braakhuis, Bruno (2010), “Europese Belastingen: Een Goed Idee”, 11 augustus 2010, GroenLinks website: <http://tweedekamer.groenlinks.nl/Europese+belastingen+een+goed+idee>

CDA (2012), “Naar een Duurzame Financiële Sector”, Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

D66 (2012a), “Uit de crises met een Europese doorbraak - Paper van D66 over de Europese schuldencrisis”, Den Haag: D66:
http://site.d66.nl/d66nl/nieuws/20120402/euro_onderzoek_d66_euro_levert

D66 (2012b), “Passende Beloning”, website D66:<https://www.d66.nl/verkiezingsprogramma/nieuwe-welvaart/banken-die-steunen-en-dienen/passende-beloning/>

De Volkskrant (2012), “Kamer tegen bankvergunning voor ESM”, 2 augustus 2012, weblog:
<http://m.volkskrant.nl/article/carrousel//3295382/Kabinet-en-Kamer-wachten-op-trojka-eurocrisis-debat-van-minuut-tot-minuut.html>

Dijkgraaf, Elbert (2010), Inbreng debat over de Europese Top, 2 november 2010:<http://debatgemist.tweedekamer.nl/Player/?mid=137>

Dijkgraaf, Elbert (2012a), “SGP: NL Zwemt Verder de Fuik Europa in”, website SGP, 5 juli 2012:http://www.sgpnieuws.sgp.nl/Home/homelijst_1_11014/SGP:%20NL%20zweemt%20verder%20de%20fuik%20Europa%20in.wli

Dijkgraaf, Elbert (2012b), “Splitsen die Euro, maar wel Langzaam!”, 18 juni 2012, Novini.nl:<http://www.novini.nl/splitsen-die-euro-maar-wel-langzaam/>

Dijkgraaf, Elbert (2012c), “ECB heeft opkopen staatsobligaties nog niet geneutraliseerd. Niet raar dat inflatie oploopt. Geldpers draait. Dom.” Twitter<https://twitter.com/elbertdijkgraaf/status/121105863887962112>.

Elsevier (2011), ““De Overheid is er Voor de Mensen en Niet Omgekeerd””, 17 december 2011.

GroenLinks (2012), “Waarom Zetten we de Grieken Niet Gewoon uit de Euro”? website GroenLinks:<http://europa.groenlinks.nl/node/70777#7>

Harbers, Mark (2012). Inbreng VVD kamerdebat eindrapport Parlementaire Enquete Financieel Stelsel, website Mark Harbers: http://www.markharbers.vvd.nl/actueel_13490/47555/.

Het Financieele Dagblad (2011a), “VVD vreest Brusselse straf voor goede prestaties Nederland”, 30 september 2011.

Het Financieele Dagblad (2011b), “Premier Rutte wil landen bij wanprestatie uit de euro zetten; Kabinet vindt net bereikte EU-akkoord over strengere begrotingsnormen onvoldoende”, 8 september 2011.

Het Financieele Dagblad (2012a) “Europees noodfonds ESM blijft Haagse gemoederen verhitten”, 23 mei.

Het Financieele Dagblad (2012b), “Verdeeld advies Kamer aan Rutte”, 28 juni 2012.

Het Financieele Dagblad (2012c), “De Jager Laveert tussen Vertrouwen en Druk”, 3 augustus 2012.

Het Financieele Dagblad (2012d), “Kamer wil Speculatieverbod Banken”, 28 maart 2012.

Het Financieele Dagblad (2012f), “Volgens PvdA Legt Rapport Bom Onder Catshuis”, 6 maart 2012.

Leeuwarder Courant (2012), “Machtspartijen in Mineur”, 2 juli 2012.

Nederlands Dagblad (2012), “Binnenhof Strijkt Neer op Gezinsbeurs”, 3 augustus.

NRC Handelsblad (2012a), “Kamer Akkoord met Miljardensteun aan Spanje”, 12 juli 2012.

NRC Handelsblad (2012b), “Kamer stuurt Rutte zonder opdracht naar EU-top”, NRC Handelsblad, 28 juni.

Ouwehand, Esther (2011), Bijdrage Ouwehand AO Europese Schuldencrisis, 16 november 2011, <https://www.partijvoordedieren.nl/tweedekamer/speeches/i/943>.

Ouwehand, Esther (2012), Bijdrage Ouwehand Debat Europese Top, 27 juni, 2012 Tweede Kamer, https://www.partijvoordedieren.nl/downloads/www/2011/11/1322051087_Algemene_Financi%C3%ABle_BeschouwingenEK.pdf.

PvdA (2012), “Beter Bankieren”, PvdA website: <http://www.pvda.nl/data/sitemanagement/media/2012/augustus/PvdA-plan%20financi%C3%ABle%20sector.pdf>

PvdD (2012a), “Financiële Markten”, website PvdD: <https://www.partijvoordedieren.nl/departij/partijprogrammas/p/9-18-financielemarkten>

PvdD (2012b), Overzicht Fiscale Vergroening bij Verkiezingsprogramma 2012, website PvdD: https://www.partijvoordedieren.nl/downloads/www/2012/06/1340615750_20120624_PvdD_Overzicht_bezuinigingen_tbv_verkiezingsprogramma.pdf

PVV (2012), “Inbreng PVV – Van Dijck bij debat euro”, website PVV: <http://www.pvv.nl/index.php/component/content/article/45-teun-van-dijck/4772-inbreng-pvv-van-dijck-bij-debat-euro.html>

- PVV (2010), “Kredietcrisis rapport Commissie de Wit”, website
 PVV:<http://www.pvv.nl/index.php/component/content/article/68-roland-van-vliet/3558-kredietcrisis-rapport-commissie-de-wit.html>
- PVV (2009), “AO Beloningsbeleid & Bonussen Financiële Sector”, website
 PVV:<http://www.pvv.nl/index.php/component/content/article/12-spreekteksten/1902-pvv-pleit-voor-100-bonusbelasting.html>
- PVV (2011b), “Algemene Financiële Beschouwingen 2011”, website
 PVV:<http://www.pvv.nl/index.php/component/content/article/45-teun-van-dijck/4729-algemene-financiele-beschouwingen-2011.html>
- PVV (2011b), “Eurodebat 3 november 2011”, website
 PVV:<http://www.pvv.nl/index.php/component/content/article/45-teun-van-dijck/4808-eurodebat-3-november-2011.html>
- Reformatorisch Dagblad (2011), “Rutte omhelst Europa, maar wel stevig”, 8 september 2011.
- Reformatorisch Dagblad (2012), “PvdA: Meer Bevoegdheid EU Nodig”, 2 augustus 2012.
- Roemer, Emile (2012), “Samsoms Steun aan de Banken Lost niets Op”, *NRC Handelsblad*, 28 juni 2012.
- Sap en Eickhout (2011), “Wees Gewoon Eerlijk: We Gaan naar een Federaal Europa”, *De Volkskrant*, 8 december.
- SGP (2012a), Standpunten ‘Economische Crisis’, website SGP:
http://www.sgp.nl/Direct_naar/Standpunten?letter=E&standid=68
- SGP (2012b), “Barroso wekt bedrieglijke indruk met eigen middelen EU”, SGP Eurofractie, website
 SGP:http://eurofractie.sgp.nl/Plaatselijk%20nieuws_8280/17223.wlid
- SGP (2012c), “SGP kritisch over begrotingsunie en euro-obligaties”, SGP Eurofractie, 18 januari 2012, website:http://eurofractie.sgp.nl/Nieuws/Overzicht%20plaatselijk%20nieuws_8289/16709.wlid
- SP (2012), Standpunt: Banken, website
 SP:http://www.sp.nl/standpunten/cd_260/standpunt_over_banken.html
- Thieme, Marianne (2010), Reactie Commissie de Wit, Tweede Kamer, 14 september 2010:<https://www.partijvoordedieren.nl/tweedekamer/speeches/i/607>
- Thieme, Marianne (2011a), Bijdrage VAO Europese schulden crisis, 25 oktober 2011:<https://www.partijvoordedieren.nl/tweedekamer/speeches/i/907>
- Thieme, Marianne (2011b), Inbreng Thieme, Algemene Financiële Beschouwingen, Tweede Kamer:https://www.partijvoordedieren.nl/downloads/www/2011/11/1322051087_Algemene_Financi%C3%ABle_BeschouwingenEK.pdf
- Thieme, Marianne (2011c), Bijdrage Thieme AO Eurozonepakket voor Griekenland, 16 augustus 2011:<https://www.partijvoordedieren.nl/tweedekamer/speeches/i/869>

Thieme, Marianne (2012b), Weblog, 6 juli

2012:<https://www.partijvoordedieren.nl/recent/weblogs/i/MarianneThieme/>

Tweede Kamer (2011), Motie 21501-07779 Slob – Tegen politieke unie en voor strenge regels, 17 februari, 2011:<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-07-779.pdf>

Tweede Kamer (2012a), Kamerverslag Algemeen Overleg over Verslag Telefonische Vergadering Eurogroep, 20 juli 2012:<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-181309.pdf>

Tweede Kamer (2012b), Algemeen Overleg - Parlementaire Enquête Financieel Stelsel(over scheiding nuts- en zakenbanken), nota 31 980-70, 26 april 2012.

Tweede Kamer (2012c), Motie 21501-20-648 Samsom – Europees Banktoezicht – Plenaire vergadering, 27 juni 2012:<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-20-648.pdf>

Van Bommel (2010), “Rutte Zet Eerste Stappen naar een Economische Regering”, verschenen in diverse regionale bladen:http://www.sp.nl/europa/opinies/1106/Rutte_zet_eerste_stappen_naar_Europese_economische_regering.html

VVD (2012), “Financiële Crisis”, VVD website:<http://site.vvd.nl/standpunt/1162/financiele-crisis>